

T E R R A

Westerwolda

Tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde

Willem Friedrich over zijn band met Oudeschans. Toen en nu.

pagina 18

De parel van Weite p.5

Interview: Willem Friedrich p.18

Essay: Red middel- eeuws cultuurland- schap! p.12

Dit tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde

Jaargang 10, nummer 1, voorjaar 2021

prijs: € 4,95

Colofon

Terra Westerwolda is het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde. Het is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW), mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde in Bellingwolde. Terra Westerwolda verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Tjarko van Dijk
Hans ter Heijden (hoofd- en eindredactie)
Sandra de Regt
Obby Veenstra (namens het MOW)
Geert Volders
Erik Wubs

Vaste medewerkers

André Dümmer (fotografie)
Herman Janssen (fotografie)
Geert Schreuder (illustraties)

Vormgeving

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Drukwerk en distributie

Wubbe Alvering, Vlagtwedde

Terra Westerwolda en HVW op internet
www.verenigingwesterwolde.nl

Contact met de redactie

Reacties en ideeën voor artikelen zijn welkom bij Geert Volders, telefoon 06 4654 2540, e-mail: geert.volders@gmail.com.

Lid-abonnee worden?

Zie pagina 35.
Terra Westerwolda is voor € 4,95 ook verkrijgbaar bij diverse (boek)winkels.

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de redactie wenden.

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens (webmaster)
Jan Huizing
Kineke Kuper-Dijkmeijer (secretaris)
Freerk Mol (penningmeester)
Harm Prenger
Geert Volders
Ruut Wegman
Erik Wubs

Secretariaat: Tel. 0599-313529
E-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl

Jaargang 10, nr. 1, maart 2021

Van de redactie

5 jaar Terra Westerwolda nieuwe stijl

‘Een nieuwe lente en een nieuw geluid’. Met deze beroemde eerste versregel van het gedicht *Mei* van Herman Gorter luidde ik in 2016 het eerste nummer van *Terra Westerwolda nieuwe stijl* in. Het ontstond nadat de samenwerking met het Streekhistorisch Centrum Stadskanaal was beëindigd. Gesponsord door het MOW, geven we sindsdien een blad uit, waarin vooral de geschiedenis van Westerwolde centraal staat. Gezien het sterk gegroeide aantal lezers wordt het zowel qua inhoud als vorm gewaardeerd. Met dank aan mijn gedreven mederedacteuren, gastauteurs en lezers die ideeën inbrengen. Maar zeker ook aan kunstschilder Geert Schreuder en fotografen André Dümmer en Herman Janssen voor de prachtige illustraties. En last but not least aan Janty Heeres voor de fraaie vormgeving en Wubbe Alvering voor het drukwerk en de distributie!

De redactie van Terra Westerwolda. Van links naar rechts: Erik Wubs, Obby Veenstra, Hans ter Heijden, Sandra de Regt, Geert Volders en Tjarko van Dijk.
Foto: Desirée Blaauw.

Cultureel erfgoed

Naast de verhalen over ‘vrouger’, laten we niet alleen zien wat er was, maar ook wat er aan cultureel erfgoed nog is, maar dreigt te verdwijnen en dus beschermd moet worden. Vandaar onder meer het vurige pleidooi voor een gemeentelijke monumentenlijst, die Westerwolde als enige Groningse gemeente nog steeds ontbeert. Bedroevend. Daarom in dit nummer - zowel in essay als column - ook de roep om aandacht voor ons cultuurlandschap dat ernstig wordt bedreigd en op een aantal plekken al onherstelbaar is vernietigd. Actie is geboden!

Afscheid

De redactie neemt afscheid van Sandra de Regt, die de unieke kans krijgt haar studie archeologie in Rome voort te zetten en Herman Janssen, die vooral bij de interviews en columns jarenlang prachtige foto's maakte. Hartelijk dank en alle goeds! Zelf neem ik in verband met mijn verhuizing naar het Hogeland ook afscheid. Redactie en andere medewerkers: dank voor de fijne samenwerking en u lezer voor uw aandacht. Ik groet u allen zeer.

Hans ter Heijden

Het volgende nummer
van Terra Westerwolda
verschijnt in juli 2021

Cover

Op de cover een schilderij van Geert Schreuder waarop Willem Friedrich is afgebeeld als kind op de arm van zijn moeder voor haar winkel in Oudeschans. Zie p. 18.

Inhoudsopgave

Vaste rubrieken

- 4 Column: Het zevende gewas
- 5 De parel van Weite
- 16 Sprekend Object: Hoe persoonlijk spreken objecten?
- 24 Ir. Cornelis de Vos tot Nederveen Cappel
- 35 Nieuws Historische Vereniging Westerwolde
- 36 Historische Actualiteiten

Artikelen

- 6 Wonen en werken langs de Duitse grens
- 12 Essay: Stop de teloorgang van middeleeuws cultuurlandschap!
- 28 Mysterieuze rivier: De verdwenen Eems (2)
- 30 Aaltje ter Wisch over het boerenleven in Westerwolde rond 1900 (deel 2)

Interviews

- 18 Willem Friedrich over Oudeschans.
- 26 Chonda Luring over haar boek 'De muren hebben oren'

Brugwachterswoning en Wijmeersterbrug in aanbouw.

pagina 6

Aaltje ter Wisch over het boerenleven in Westerwolde

pagina 30

Column

Het zevende gewas

door Hans ter Heijden

In 2019 publiceerde Tjarko van Dijk een boeiend artikel in dit blad over de beroemde Groningse cultuurhistoricus Johan Huizinga (1872-1945), auteur van het nog steeds veel gelezen boek *Herfsttij der Middeleeuwen*, dat toen 100 jaar bestond.¹ Van Dijk onderzocht of Westerwolde ook een rol speelde in de werken van Huizinga.

Welnu, Huizinga bleek niet alleen belangstelling te hebben voor het verleden van deze streek, hij hield ook veel van Westerwolde. Eind negentiende eeuw maakte hij er lange wandelingen en genoot dan van het fraaie en ongerepte landschap. In zijn laatste boek, *Geschonden Wereld*, dat in 1945 verscheen, schreef hij in het hoofdstuk 'De ondergang van het landschap' echter over de teloorgang ervan. Huizinga vond het ronduit cultuurvernietiging, erger nog dan alleen wat verdwenen schoonheid, hoewel: "Toch is ook die schoonheid een heel groot ding. (...) Het is veel meer dan enkel een idyllische of romantische achtergrond die verdwijnt, waar een landschap verminkt wordt. Er gaat iets teloor van den zin van het leven."²

'Waar het landschap verminkt wordt, gaat iets teloor van den zin van het leven'

Als vandaag de dag ergens het landschap verminkt wordt, is het wel in Groningen en Drenthe. Enorme windmolenparken met 'tiphoogtes' van meer dan 200 meter worden uit de grond gestampt en megazonnecentrales worden 'uitgerold' over honderden hectaren kostbare landbouwgrond, maar ook in de natuur. Zelfs Nationaal Park de Drentsche Aa en de Hondsrug bij Haren zijn niet meer heilig, om over het drama bij Meeden en de Drentse Monden maar te zwijgen.

Ook de gemeente Westerwolde kan natuurlijk niet achterblijven. De *targets* moeten gehaald worden! En tja, Cittaslow staat weliswaar voor kleinschaligheid en behoud van cultureel erfgoed en dat landschapsconvenant is wel 'een dingetje',

maar nood breekt wetten. En ach, waarom geen zonnecentrales op landbouwgrond? Volgens 'energiewebster' Henk Bleker, Westerwolder in hart en nieren, zijn zonnepanelen het 'zevende gewas', dus waar zeuren we over?

Natuurlijk, die energietransitie moet plaatsvinden en dat gaat soms van 'au!'. Maar graag met échte inspraak, visie, respect. Nu zie je - vooral in het Noorden - dat gemeenten de regie uit handen geven aan projectontwikkelaars die immuun zijn voor landschapspijn, terwijl wethouders handenwrijvend weer een megazonnepark op hun LinkedInpagina kunnen bijschrijven. Voor de noodkreet "Stop de wildgroei van zonneparken!" van klimaatprofessor Jan Rotmans, zijn ze horende doof.

En Huizinga? Die draait zich om in zijn graf. Net als al die Westerwoldse boeren die in de vorige eeuw het land dat woest en ledig was op de schop namen en er vruchtbare akkers van maakten. Nu transformeren tienduizenden zonnepanelen het in enkele decennia tot verschroeide aarde.

Schaft bij de ontginning van het Weenderveld bij Harpel (1925-1935). Foto collectie Groninger Archieven, 1986_23597.

1) Tjarko van Dijk, '100 jaar Herfsttij der Middeleeuwen. Johan Huizinga en Westerwolde', *Terra Westerwolda*, jaargang 8 nr. 2 (2019), 6-9.

2) J. Huizinga, *Geschonden wereld*. Haarlem (1945) 126-131.

De parel
van Weite

Rijks- monumentaal orgel in kerkje

Het best bewaarde geheim van Weite is onlangs onthuld: in het voormalig gereformeerde kerkje staat een orgel dat in 1993 is uitgeroepen tot rijksmonument. Ook Ludie Boels (foto), een van de organisten van de huidige PKN-gemeente Vlagtwedde, was blij verrast.

door Hans ter Heijden

Nadat ik hier bij toeval achter kwam, ben ik samen met orgelbouwer Winold van der Putten verder gaan zoeken naar de herkomst van het orgel. Wim Diepenhorst van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed liet ons weten dat het waarschijnlijk een hergebruikt 18e eeuws instrument is, waarbij dan vooral bedoeld wordt op het pijpwerk. Op basis van het frontwerk wordt het wel toegeschreven aan Hermanus Knipscheer II en gedateerd op ca. 1850. Vanuit Amsterdam kwam het in 1904 naar Emmen, waar J. Proper het plaatste in de gereformeerde Zuiderkerk en daar o.a. het front en een deel van het pijpwerk wijzigde. In 1936 verhuisde de fa. Valckx & Van Kouteren het orgel na uitgebreid herstel naar de gereformeerde kerk in buurtschap Weite, waar het in 1985 werd gerestaureerd door S. Haarsma.

De kerk in Weite werd in 1934 gebouwd naar een ontwerp van architect B. Geuchies. De toren kwam een paar jaar later. Het orgel wordt nu onderhouden door Orgelmakerij Van der Putten.

Omdat de basis van het orgel een hergebruikt 18e eeuws instrument is, kreeg het de rijksmonumentale status. Een gedetailleerde inventarisatie van het oudere pijpwerk zou meer licht kunnen werpen op de herkomst, zo luiden de adviezen.

Rest mij persoonlijk de PKN-gemeente hartelijk te danken voor de gastvrijheid. Ik was altijd welkom om als organist-met-late-roeping op het orgel te studeren. En zo kon ik in ieder geval proberen de sterren van de hemel te spelen. Het lukte. Soms, heel even... Het waren piekervaringen!

Foto's: André Dümmer

Oost, west, thuis best?

Wonen en werken langs de Duitse grens

Als de woning op nog geen 200 meter van de grens met Duitsland staat, dan kun je als brug- of sluiswachter in de twintigste eeuw leuke, bijzondere en spannende momenten beleven. Dit geldt zeker voor het gezin Kuiper. Zij woonden en werkten in de eerste helft van de 20e eeuw bij de Wijmeersterbrug. Deze brug ligt over het B.L. Tijdenskanaal in het uiterst noordelijk puntje van Bellingwolde. Als muren konden praten...

door Wilma Koning

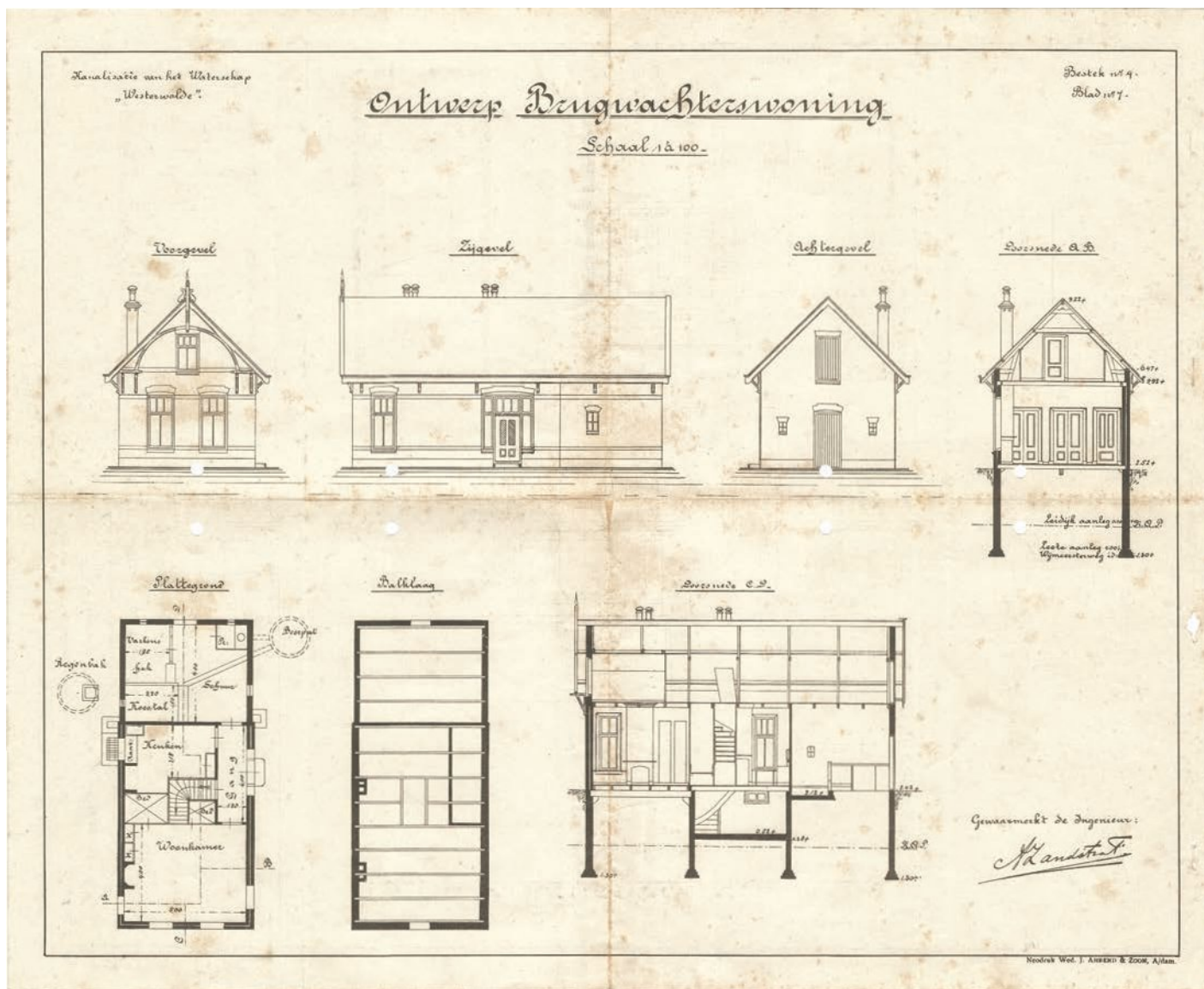
Wet van 1901

Als op 12 juni 1901 de Wet betreffende de kanalisatie van Westerwolde wordt aangenomen, weet de op 1 september 1880 in Bellingwolde geboren Eppo Kuiper helemaal nog niet dat hij betrokken raakt bij de uitvoering ervan. Met de werken worden wateroverlast en armoede in het gebied van het waterschap Westerwolde aangepakt. Ook het landschap verandert. Dit geldt in ieder geval voor het gebied ten zuiden van Nieuweschans, waar de Moersloot een natuurlijke grens vormt tussen Nederland en Duitsland. Langs de grens komt een kanaal, het B.L. Tijdenskanaal (ook wel het Vereenigd Kanaal genoemd). Het kanaal, gelegen tussen Nieuweschans en Veelerveen met een lengte van 15 km, wordt tussen 1908-1912 gegraven. Met het plan, bekend als bestek 4 van 1909, komen er bruggen, wegen, bermsloten en woningen bij Tutjeshut, Booneschans, Wijmeersterweg, de Lethe, Leijdijk en Rhederweg. Een van de aannemers is de firma Herder uit Groningen. Eppo werkt voor de firma Herder en is

ter plekke betrokken bij grondwerkzaamheden en de bouw van de bruggen. In 1909 verleent de gemeente Bellingwolde vergunning voor het bouwen van onder andere de woning bij de Wijmeersterbrug. De woning krijgt zowel in de woonkamer als in de keuken een mooie schoorsteenmantel. Achter de keuken komt een inpandige ruimte voor het privaat (toilet), schuur, koestal en een varkenshok. Buiten komen mooie hekwerken voor omheining van de tuin.

Brugwachter-wegwerker Eppo Kuiper

Als zo langzamerhand de bruggen en woningen gereed zijn, gaat het waterschap op zoek naar geschikt personeel voor het bedienen van de bruggen en sluizen. Eppo solliciteert op 24 maart 1910 naar de functie van brugwachter-wegwerker langs 'het Westerwoldsch kanaal'. Er zijn ook andere gegadigden voor de vacature, maar Eppo is de enige met getuigschriften. Ook de echtgenote van Eppo, Geerdina Waalkens, voldoet aan de eisen van het waterschap zoals attent zijn, eerlijk,

Bouwtekening woning Wijmeersterbrug volgens het plan dat bekend stond als bestek 4.

netjes, schoon en in staat om het scheepvaartregister in te vullen. En zo wordt Eppo benoemd tot brugwachter-wegwerker met als standplaats de Wijmeersterbrug. Eppo, Geerdina en hun twee kinderen, Gepke en Bernardus, gaan wonen in de bijbehorende brugwachterswoning.

Salaris, instructies en bijverdiensten

In dienst van het waterschap ontvangt Eppo een vast salaris, maar hij moet zich wel aan de instructies houden. Zo mag hij bijvoorbeeld zonder vergunning van het waterschap geen giften of geschenken aannemen van personen waarmee hij door zijn dienst in aanraking komt. Eppo krijgt wel toestemming om soldaten te voorzien van koffie en thee. Hij moet zich vervolgens verantwoorden waarom de familie Kuiper drie cent per kopje vraagt terwijl er in het dorp Bellingwolde maar één cent betaald hoeft te worden. Volgens Eppo wordt er nu al niets extra's ontvangen en dat hoeft wat hem betreft ook niet. De familie schenkt twee keer koffie en twee keer thee per dag voor de soldaten en daarvoor ontvangt hij 1,70 gulden per week, per man per keer 3 cent. Hij

begrijpt niet waarom het drinken in Bellingwolde, zo goedkoop is.

In 1917 is een bijverdienste mogelijk door het tijdelijk in gebruik geven van een ruimte van de dienstwoning aan visiteuses in dienst van de Belastingdienst.

Deze visiteuses controleren passerende vrouwen op smokkelwaar en hiervoor is wel een continu verwarmde kamer nodig want de visiteuses komen onaangekondigd. Veel brug- en sluiswachters, waaronder Eppo, stellen de voorkamer ter beschikking. Maar niet iedereen reageert positief, omdat bijvoorbeeld de voorkamer dagelijks in gebruik is of omdat er te weinig kolenvoorraad is. Andere redenen zijn de slechte gezondheid van de vrouw des huizes en de verwachting dat de onderzochte vrouwen meestal van slecht allooi zijn met alle viezigheid van dien. Bovendien is het spektakel rondom de aanhoudingen niet altijd welkom.

De ingenieur stelt de Inspecteur der Belastingen voor om een proef uit te voeren waarbij de bewoners pas bij bezoek van de visiteuse de voorkamer gaan verwarmen tenzij het bezoek van tevoren wordt aangekondigd tegen een vergoeding van 1 gulden en 50 cent per dag. →

Nadat in 1914 het salaris van de brug- en sluiswachters is verhoogd naar 450 gulden door toedoen van Anne Zandstra, de ingenieur van het waterschap, waait er in 1922 een andere wind. De ingenieur schrijft dat de provincie Groningen het gevreesde besluit van het Hoofdbestuur van het waterschap voor een salarisverlaging van 200 gulden, heeft vernietigd. Het salaris wordt uiteindelijk met 50 gulden verlaagd. De ingenieur is blij dat de provincie zo goed voor de belangen van het personeel is opgekomen vanwege het vertrouwen in het personeel. Zandstra roept op om dit vertrouwen niet te schaden en wijst de brug- en sluiswachters op de werkinstructie behorende bij hun functie. In de werkinstructie staat bijvoorbeeld dat de bewoners één koe mogen houden voor de dagelijkse behoefte aan melk. Maar er mag ook in beperkte mate tegen een geringe vergoeding melk verkocht worden aan particulieren. In het salarisbedrag dat voor de provincie de grondslag was van het vernietigingsbesluit is ook gerekend op maximaal één koe. De ingenieur vraagt expliciet aan deze voorwaarde te voldoen om het vertrouwen van de provincie maar ook van de ingelanden te houden. Immers, zou de sluiswachter van zijn woning een soort boerderij maken, dan zou de zorg voor regeling van het peil daaronder lijden. Een wegwerker zou bijvoorbeeld niet op tijd bij zijn waterschapswerk zijn. De ingenieur vindt het overigens wel goed om een in de winter geboren kalf op te fokken tot het één jaar oud is.

Het gezin Kuiper en ingenieur Zandstra

Uit correspondentie tussen de familie Kuiper en de ingenieur van het waterschap blijkt dat er veel interesse

is in het wel en wee van Eppo en zijn familie en in de omgeving. Zo schrijft Eppo in 1912 dat ze hulde met een 'luid hoera' hebben gebracht aan de Koningin tijdens haar bezoek aan de aardappelmeelfabriek te Alteveer. Een jaar later bedankt Eppo de ingenieur voor het cadeau voor hun kinderen, Gepke en Bernardus, en tevens bedankt hij voor de ontvangen fietscape voor zijn vrouw. In de periode 1915 tot 1920 beleeft het gezin heuglijke, maar ook verdrietige momenten. In 1915 wordt dochter Johanna geboren en in 1917 komt zoon Jakob ter wereld. Helaas overlijdt Jakob na vijftien maanden. In 1920 klinken er nogmaals babygeluiden in huize Kuiper. Dochter Marie is geboren. Eppo bedankt de ingenieur voor de felicitaties en het heerlijke geschenk. Hij schrijft dat ze ook eens het geluk mogen hebben om de ingenieur een dienst te bewijzen. Voor haar twaalfde verjaardag bedankt Marie de ingenieur voor de mooie doos bonbons: "Het spijt me haast om er een uit te nemen, zo mooi zitten ze er in". Twee jaar later bedankt ze voor de Ringers bonbons. Ook voor zoon Bernardus staat de deur van de ingenieur open. Hij mag in het technisch bureau te Winschoten tekenwerk verrichten voor het waterschap.

Naast persoonlijke aandacht heeft de ingenieur ook veel interesse in de natuur. Eppo schrijft dat op de plek waar de wilgjes zijn geplant altijd een zwarte eend met een witte snavel aanwezig is. Om de omgeving een beetje op te fleuren stuurt ingenieur Zandstra een pakketje met 100 krokussen, sneeuwkllokjes en 50 narcissen. Als Marie elf jaar is schrijft ze een lief briefje waarin ze laat weten dat de kip nog steeds zit te broeden en als de eieren niet snel uitkomen dat ze dan gaat kijken of ze nog eetbaar

Brugwachterswoning en Wijmeersterbrug in aanbouw.

zijn.

Als Eppo in 1939 hoort dat de ingenieur binnenkort met pensioen gaat, uit hij zijn waardering voor het werk van de ingenieur. Het spijt hem dat de ingenieur weggaat en denkt dat het hele waterschap er zo over denkt. Hij bedankt hem voor het vele werk dat hij voor Westerwolde heeft verricht. Eppo hoopt dat de opvolger ook een groot natuurliefhebber is, zodat alles wat er is geplant nabij de Wijmeersterbrug aan bloemen en heesters blijft bestaan en onderhouden. Net zoals alle planten die door toedoen van de ingenieur door heel Westerwolde zijn geplant.

Eppo hoopt dat hij en de ingenieur nog vele malen door de Berkenlaan in Bellingwolde mogen ronddwalen om de natuur daar verder te zien opgroeien.

Bijzondere verhalen tijdens de strenge winter en de oorlog

Tijdens de Eerste Wereldoorlog schenkt Eppo thee en koffie voor de nabij gestationeerde soldaten en ontmoet hij de visiteuses voor eventuele smokkelaars, maar het blijft verder relatief rustig. De Tweede Wereldoorlog zorgt echter voor veel meer deining en geweld. Maar tussen beide wereldoorlogen in zorgt de strenge winter van 1928/1929 ook voor bijzondere omstandigheden.

Op verzoek van ingenieur Zandstra in februari 1929, schrijven brug- en sluiswachters hun ervaringen op zodat ze in het waterschapsarchief bewaard blijven. De verhalen worden gebundeld en krijgen een omslag *Diverse kwesties 1929 nummer 19*. “Denkt u maar, dat over 50 jaar uw achterkleinzoon het archief beheert van Westerwolde en dan in de Winschoter Courant publiceren wil hoe ’t was in Grootvaders tijd, 50 jaar geleden”.

Het resultaat is een rijke verzameling van verhalen en gebeurtenissen over deze periode.

Het verhaal van Eppo zit er helaas niet bij. Maar sluiswachter J. van Wijk schrijft op 9 maart 1929 een klein verslag waaruit onder meer blijkt dat de dikte van het ijs beneden de Wijmeersterbrug op maandag 4 maart 45 centimeter bedraagt. Deze dikte van het ijs wordt ook gemeten bij de noordelijk en zuidelijk gelegen bruggen. Zo schrijft brugwachter Kluter van de noordelijk gelegen Tutjeshutbrug, dat het ijs dik en gaaf is: “Want huisarts Van Genderen Stort passeert dagelijks met zijn auto over het ijs om zijn patiënten te bezoeken”.

Ook fraai is het verhaal van de heer Boer van de zuidelijk gelegen Leidijksbrug. Hij schrijft bijvoorbeeld over een schaatswedstrijd op 12 januari 1929 op de ijsbaan achter de Marechausseekazerne te Bellingwolde, waarbij spek gewonnen kan worden. Er zijn veel deelnemers en toeschouwers. Zelfs de 87-jarige Jan Smit uit de Lethe neemt deel aan de wedstrijd. Het is een lust voor het oog

Soldaten in stelling tijdens de mobilisatie, Wijmeersterbrug 1938.

om de oude heer te zien rijden en met een extra stukje spek en een lauwerkrans gaat hij ’s avonds welgemoed naar huis. De strenge winter zorgt ook voor minder mooie momenten. Ingekuilde aardappelen en bieten bevroren, de griep heerst en aan tal van arme gezinnen worden dekens, spek en brandstof gedistribueerd. Nadat het laatste schip op 5 januari passeert, duurt het nog tot 15 maart dat er weer inkomsten komen. Het eerste schip passeert met behulp van zes paarden en enig waterschapspersoneel de brug.

Oorlogsgevaar

Ook in 1938 vraagt de ingenieur of de brug- en sluiswachters de gebeurtenissen van de spannende dagen rondom het dreigende oorlogsgevaar op papier willen vastleggen. Eppo stuurt zijn verhaal op. Hij schrijft dat het vanaf 15 september ernstig wordt. Er komen 10 militairen met geweren en handgranaten, maar ook met een lading springstof om in tijd van nood de brug in de lucht te laten vliegen. Eppo en zijn collega’s moeten nu met meer zorg de bruggen bedienen. Eén vonk kan noodlottige gevolgen hebben en dus mogen schippers alleen met een afgezette motor doorvaren. De schipper mag niet roken en als hij aan het koken is, kan de doorvaart geweigerd worden. Op 27 september wordt het nog spannender. Om 5 uur ’s middags wordt de munitie ontzegeld en ook komt er springstof onder de brug. ’s Nachts gaan wagens met steen en puin over de brug richting Duitsland om dienst te doen als wegversperring. Iedereen leeft in spanning. De zoon van Eppo krijgt de volgende morgen te horen dat hij ‘onder de wapens moet komen’. In de nacht van 28 en 29 september bestaat de grenswacht inmiddels uit 22 militairen. Eppo krijgt bevel van de luitenant en de burgemeester om de woning te ontruimen, maar hij weigert en krijgt bijval van de ingenieur. Er komt uiteindelijk een loods waar de soldaten hun intrek kunnen nemen. Deze wordt maar amper gebruikt, want op 1 oktober krijgen de soldaten bericht dat het gevaar geweken is en dat ze kunnen vertrekken. Eppo voorziet de jongens van thee en koek in zijn schuurtje. ’s Avonds worden Eppo en zijn vrouw →

INSTRUCTIE

VOOR DEN

Brugwachter-Wegwerker.

ART. 1.

De brugwachter tevens wegwerker van het waterschap „Westerwolde” is belast met:

1o. de bediening van de brug en het onderhoud van die waterschapswerken, welke hem bij Hoofdbestuursbesluit worden aangewezen, daar- onder begrepen het waken tegen beschadiging van die werken;

2o. de invordering der gelden welke eventueel bij die brug of die werken zullen worden geheven, met de verantwoording en de afgifte daarvan, ieder kwartaal, aan den Ontvanger van het water- schap.

3o. de uitoefening van het politietoezicht bij de vorenbedoelde werken.

4o. het houden van aantekening van de schepen welke de brug, waarvan hem de bediening is opgedragen, passeeren, en

5o. de uitvoering van alle werken welke hem voorts nog door den Waterbouwkundige worden opgedragen.

Winschoten, 28 Februari 1929.

Aan de sluiswachters, brugwachters en wegwerkers van het Waterschap "Westerwolde".

" Zoo'n winter beleven we nooit weer zult ge " al wel eens gezegd hebben. De herinnering daaraan blijft."

En toch het menschelyk geheugen kan niet alles bewaren. Daarom zou ik gaarne verschillende gegevens, schriftelyk vastgelegd zien in het Waterschaps-archief.

Wanneer ieder van U my 'n opstel zendt, over den kouden winter van 1929, voeg ik die byelkaar in Portef. Diverse Kwesties omleg No. 19. Daar kan dan later nog eens uit geput worden.

Denk U maar, dat over 50 jaar Uw achterkleinzoon het archief beheert van "Westerwolde" en dan in de Winschoter Courant publiceeren wil hoe 't was in Grootvaders tyd, 50 jaar geleden.

Ge kunt in dat opstel alles verwerken wat ge zelf dienstig vindt, de dikte van 't ys, de zorg voor onze werken, de gesprekken met Uw vrouw, de bekendste temperaturen, de ervaringen ten opzichte van mensch, dier en plant, tochten of wedstryden, zorgen voor zieken en armen, lief en leed dus.

Zelf zit ik zoo voortdurend in 'n papierdienst, dat ik van het Kanaal minder gezien heb dan ik wel wilde. Maar onder de beproefde leiding van de heeren Dykmeijer en Pragt maakte ik toch nog 'n tocht per schaats naar de ysbergen in de Dollard. De gegevens daarover hoop ik zelf in het archief te plaatsen.

De wind was West vanmorgen. Misschien staan we aan 't eind van den winter, hoewel de barometer nog vooruit loopt. Begin dus maar te schryven, want éénmaal komt toch weer 't voorjaar.

Uw Ingenieur:

A. J. Zandstra

Instructie brugwachter-wegwerker.

Verzoek ingenieur Zandstra voor het schrijven van verhalen, 1928.

Eppo en Geerdina Kuiper met soldaten tijdens de mobilisatie, 1938.

uitgenodigd voor een feestje in de loods. Een van de soldaten, een beroepsharmonicaspeler, heeft zijn instrument laten komen en speelt vele vrolijke liedjes en iedereen zingt uit volle borst mee. Een ander soldaat, een jood, is een echte komiek en treedt op. Het is een zeer levenslustige jongen en hij zorgt ervoor dat de stemming er in blijft. Op 3 oktober worden de stellingen opgebroken en keert de rust terug. Na een fotomoment met de soldaten en de overhandiging van het boek De geschiedenis van het huis van Oranje-Nassau en een bloem uit hun eigen kwekerij vertrekken de manschappen op maandagnacht 3 oktober om 12 uur in bussen van de Gado.

Wijmeersterbrug opgeblazen

Toch is het gevaar niet geweken. In april 1939 komen er kazematten ten noorden en zuiden van de brug en er worden loopgraven met barricades aangelegd. En dan wordt de Wijmeersterbrug kort na het uitbreken van de oorlog op Nederlands bevel opgeblazen. In juni kan de brug al weer gebruikt worden. In 1943 is het opnieuw spannend voor Eppo vanwege een bominslag nabij de Leidijksbrug. Ook later beleeft Eppo benauwde momenten tijdens een heftig bombardement waarbij er een aantal bommen midden in de kanaaldijk vallen. Eén bom ligt tussen de Wijmeersterbrug en de Lethebrug en drie of vier bommen liggen even voorbij de Lethebrug. Ook worden diverse huizen in Bellingwolde vernield. Tijdens de bevrijding in april 1945 raken ook alle brugwachterswoningen langs het B.L. Tijdenskanaal beschadigd. Op het dak van Eppo's huis ontbreken alle dakpannen en er is onder meer schade aan het dakhout, twee binnendeuren, de gemetselde schoorsteen en de beide slaapkamers op zolder. Toch is de woning vrij snel weer bewoonbaar.

Ook de Wijmeersterbrug raakt zwaar beschadigd en even lijkt het erop dat met de naderende pensionering van Eppo ook de Wijmeersterbrug gaat verdwijnen. In augustus 1945 schrijft het waterschap een brief naar de provincie Groningen waaruit blijkt dat er dertig van de tweeëndertig beweegbare bruggen zijn beschadigd, maar ook vier vaste bruggen, vijf sluizen, een stroomduiker, acht woningen en drie woningen zijn geheel afgebrand.

De bruggen over het Mussel A Kanaal en het Ruiten A Kanaal zijn snel weer voor scheepvaart en landverkeer te gebruiken. Maar voor de bruggen over het B.L. Tijdenskanaal geldt dit niet. Over dit kanaal zijn niet alleen de bruggen, maar ook de peilers, landhoofden en funderingen ernstig beschadigd en door de grote breedte van het kanaal is zeer veel nieuw materiaal voor herstel of voor tijdelijke voorziening nodig. In oktober wordt duidelijk dat niet alleen de bovenbouw maar ook de onderbouw van de bruggen over het B.L. Tijdenskanaal zodanig zijn vernield dat het neerkomt op een algehele vernieuwing.

De financiële toestand van het waterschap is inmiddels zorgelijk en het bestuur vraagt toestemming aan de provincie om de vernielde Wijmeersterbrug niet

te herbouwen. Als motivering schrijft het bestuur dat de brug weinig door het landverkeer wordt gebruikt. Is het verantwoord om aan een brug met zo weinig verkeer de hoge herstellkosten te besteden? Eventueel kan de weg naar de Lethebrug verhard worden. Maar met dit voorstel gaat de gemeente Bellingwolde niet akkoord. Uiteindelijk worden met financiële bijdragen van het rijk, provincie en de gemeente alle bruggen over het kanaal in 1951 herbouwd.

Het afscheid van Eppo Kuiper

Op 25 juni 1945 schrijft Eppo het verzoek om hem per 1 september eervol te ontslaan wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. Omdat er geen verhuizing plaats mag vinden van de ene naar de andere gemeente, verzoekt Eppo om als brugwachter in de woning te blijven wonen.

En zo wordt Eppo benoemd tot tijdelijk brugwachter van de Wijmeersterbrug tegen een vergoeding van f. 100,- per jaar en vrij wonen. In 1954 draagt hij, na bijna 44 jaar, het stokje en de woning over aan een nieuwe brugwachter.

De voorspelling van ingenieur Zandstra dat “uw achterkleinzoon het archief beheert van Westerwolda” is niet uitgekomen. Feit is wel dat de naam Kuiper nog vele jaren verbonden blijft met het waterschap, want zoon Bernardus werkt vanaf 1928 tot aan zijn pensionering in 1974 bij het waterschap met onder meer archiefwerkzaamheden in zijn takenpakket. ■

Bronnen

archief Waterschap Westerwolda (1901-1968), inv.nrs. 384, 562, 569, 581, 789, 791, 1752, 1938, 1939, 1940, 1958, 1960, 1965, 1966.

Maand Groninger geschiedenis

In verband met corona was er afgelopen jaar geen traditionele *Dag*, maar een *Maand van de Groninger geschiedenis*. Het thema was *Oost West, thuis best*, waarbij aandacht besteed werd aan panden. Wilma Koning, medewerker historische archieven van *Waterschap Hunze en Aa's*, stelde in dit artikel de brugwachterswoning bij de Wijmeersterbrug te Bellingwolde centraal.

Folder Oost West, thuis best?

Als u meer wilt weten over panden of bouwtekeningen wilt bekijken, dan begint de zoektocht vaak in gemeentearchieven. Maar ook archieven van waterschappen kunnen informatie bevatten over gebouwen. In de folder *Oost west, thuis best?* leest u meer over hoe u onderzoek doet naar uw eigen huis of een ander gebouw in de gemeente of provincie Groningen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan molens, molenhuizen en brug- en sluiswachterswoningen. Voor de folder zie: www.groningerarchieven.nl/images/onderzoek/Folder_pandonderzoek.pdf

Een niet meer bestaand doorkijkje vanaf de Poortweg naar het AGO-bos, uitsnede van schilderij van Gerrie Wachtmeester uit 1995.

Stop de teloorgang van middeleeuws cultuurlandschap!

Bomen zijn niet altijd een verrijking

Essay

Rienhart Wolf vindt dat we zuinig moeten zijn op ons cultureel erfgoed. Om het laatste unieke stukje middeleeuws cultuurlandschap bij Ter Apel te redden, gooit hij in dit essay de knuppel in het hoenderhok: om zichtlijnen te herstellen moeten er bomen gekapt worden.

door Rienhart Wolf

Op 3 juni 1939 vond de jaarvergadering van het *Groninger Landschap* plaats in Ter Apel. Voorafgaand aan een gezamenlijke rondgang door Westerwolde, sprak ingenieur A. Zandstra van het waterschap Westerwolde een rede uit, die als volgt begon: "Het is met 'n zekere schroom dat wij U rond zullen leiden door Westerwolde. Schroom omdat Westerwolde niet meer het natuurlijke landschap is van weleer en dat het zoo lang is geweest. [...] Hoe gaarne hadden wij U zoo'n landschap laten zien. Het is niet meer mogelijk. Westerwolde is niet meer het natuurlijke landschap van vroeger, het is cultuurlandschap geworden, maar het heeft toch nog herinneringen aan het oude." Vervolgens schetst Zandstra de belangrijkste oorzaken voor het verdwijnen van het oude landschap van Westerwolde: de drang naar vooruitgang en economische verbetering. Maar - zoals zo vaak - herhaalt de geschiedenis zich. Eén van de laatste restjes authentiek Westerwolde wordt weer bedreigd, nu niet door 'de vooruitgang', maar door verlies van open ruimte door extensief natuurbeheer.

Karakteristieke open ruimte

Een essentieel onderdeel van het Westerwoldse landschap is de open ruimte tussen de bossen en houtwallen onderling. Dat is met name zichtbaar ten oosten van de laatmiddeleeuwse dorpskern van Ter Apel, met in het midden het klooster en hotel Boschhuis. In 2002 werd dat in het Inrichtingsplan *Ecologische Hoofdstructuur Westerwolde* omschreven als: "Rondom Ter Apel is het oude hoevenlandschap nog herkenbaar en wordt het gekenmerkt door een afwisseling van essen, droge schrale graslanden, geriefbosjes en houtsingels."

Een dergelijk landschap bestond rond het klooster al in de late Middeleeuwen, vóórdat de Kruisheren er in 1465 hun klooster stichtten, naar het voorbeeld van hun moederklooster in Bentlage. Niet alleen het kloostergebouw, ook de kavelindeling was gekopieerd naar het voorbeeld van Bentlage. De samenhang zoals die er destijds was, is nu nog terug te vinden in het (beschermde) landschap rondom het klooster in Bentlage.

De gronden werden bewerkt door monniken en lekenbroeders. Na de reformatie vervielen de kloostergronden aan de stad Groningen, die het gebruik van de landbouwgronden vrijwel ongewijzigd voortzette, maar ze nu verhuurde aan stadsmeiers. De verkaveling bleef grofweg ongewijzigd en dat gold ook voor de aanblik van het landschap. Wel werden de landbouwactiviteiten verder uitgebreid en enigszins gedecentraliseerd in een zestal zogenaamde stadserven. Maar ook toen bleef de verkaveling rond het klooster ongewijzigd. →

'Dichtgemetselde' arcade

Het 'dichtmetselen' van het landschap is nergens zo confronterend als waar de Poortweg de Molen Aa kruist. De dikste eik is onderdeel van de houtwal rond de hopkwekerij en is al heel lang een beeldbepalend en monumentaal landschapselement. Als een arcade omvat de eik het open landschap. Op de oudste foto's zijn de perceelafrasteringen van de achtergelegen akkers nog zichtbaar. Met de hoog opgeschoten jonge aanplant was letterlijk het perspectief van dit doorkijkje verdwenen. Inmiddels heeft Staatsbosbeheer daar een deel van de ondergroei verwijderd.

Het doortrekken van het Stadskanaal in 1856 en de daarmee samenhangende ontginningen, alsmede het graven van het Ruiten-Aakanaal rond 1915 veranderden de aanblik van het gebied ingrijpend. De directe omgeving van het klooster was echter een veilige enclave, onder de hoede van de stad Groningen. De tamelijk conservatieve bedrijfsvoering van de land- en bosbouw door Stad, maakten dat er geen zwaarwegende redenen waren om de kavelindeling ingrijpend te veranderen.

Opheffen stadsmeierrechten desastreus

De grote kentering en daarmee de teloorgang van de laatste restjes middeleeuws landschap begon met de opheffing van de stadsmeierrechten in 1994. Toen gingen het klooster en een groot deel van de stadsgronden ten oosten van de enclave voor het symbolische bedrag van 1 gulden over naar Staatsbosbeheer. Economisch (= agrarisch) gebruik van de landbouwgronden was met zo'n aankoopprijs niet meer nodig en de voorheen agrarische bestemming veranderde in 'extensief natuurbeheer'. In de praktijk betekende dat: volplanten met boompjes en vervolgens marginaal onderhoud. Dat was destijds wellicht een te verdedigen strategie vanuit een natuurbeheersorganisatie. Maar extensief natuurbeheer op eeuwenlang bewerkte cultuurgrond heeft in dit geval geleid tot teloorgang van lokale cultuurhistorische en landschappelijke waarden, getuige de volgende voorbeelden.

Markante landschap langs Poortweg verdwenen

De historische productiebossen als Roelagebos, Tempelbos en Vosseberg lagen vóór 1994 als groene eilanden temidden van akkers en weilanden. Vele Ter Apelers herinneren zich het uitzicht vanaf de Poortweg in noordwestelijk richting met de oude boomwal van de hopkwekerij en in de verte, over de spoordijk, de contouren van het Tempelbos en het Meebosch. Wandelend over die spoordijk kon je dan weer in noordelijke richting uitkijken over de Koeweide en in de verte de standerdmolen van Ter Haar zien. Evenzo was in zuidoostelijke richting de Poortweg zichtbaar met op de achtergrond de contouren van de Vosseberg. Die markante doorkijkjes zijn in de afgelopen 25 jaar onopgemerkt vrijwel geheel verloren gegaan. Het open landschap was kennelijk zo vanzelfsprekend, dat daarvan nauwelijks afbeeldingen zijn vastgelegd. Fotograaf F.C.H.W. Lunow en de schilders Johan Abeling en Gerrie Wachtmeester mogen we dankbaar zijn, dat tenminste nog iets herinnert aan wat ooit was.

Bosbeek doorsnijdt de Molen Aa

Bij de aanleg van de Bosbeek rond 2004, kunnen - achteraf gezien - vraagtekens geplaatst worden. Met een peperduur hydrologisch hoogstandje werd water vanuit de Ronde via twee syfons onder het Stadskanaal én het Ruiten-Aa kanaal door, naar

de nieuw gegraven Bosbeek geleid. Die doorsnijdt langs de Schotslaan de rond 1450 gegraven Molen Aa, om er vervolgens verderop weer in uit te monden. Daarmee zijn in ieder geval delen van de monotone, ingezaaide bospercelen ter weerszijden van de Poortweg veranderd in een welhaast arcadisch landschap, dat op die plek echter nooit heeft bestaan. Datzelfde geldt voor de via vistrapjes klaterende Bosbeek. Maar juist in Westerwolde hebben beekjes nimmer geklatterd, daarvoor ontbrak simpelweg het hoogteverval. Ook hier weer een behoorlijke aanslag op de authenticiteit van het landschap.

Heemtuinen geruisloos verdwenen

De heemtuinen ten noorden van het klooster en als zodanig in gebruik tot 2005, werden vol geplant met bomen. Een deel van die heemtuinen was al in 1922 verloren gegaan toen de moestuin van het commandeurshuis (nu hotel Boschhuis) moest wijken voor een tennisbaan. Toen, en ook in 2005, is wéér een stuk cultuurhistorie definitief verloren gegaan voor het nageslacht.

Verdunning van historisch besef

De betrokkenheid van de bevolking bij de bedreiging van de authenticiteit van 'haar landschap' is soms moeilijk te peilen. Daar waar Plan Kikkert eind jaren zestig en recentelijk megastallen, windmolens en zonneparken heftige en massale emoties losmaakten, zo oorverdovend stil blijft het als in onze achtertuin sluipenderwijs het landschap van Westerwolde onherstelbare schade oploopt. Wellicht is het volgende een verklaring: Westerwolders waren van oudsher behoorlijk honkvast, doordat de meesten hun werk hadden in of direct gerelateerd aan de landbouw. Echter, de laatste decennia zijn door diverse oorzaken relatief veel in de streek opgegroeide mensen naar elders verhuisd. Daarvoor in de plaats kwamen mensen zonder wortels in deze omgeving. Daardoor ontstond een verdunning van historisch besef terwijl elders - door niet directbetrokkenen - beslissingen werden genomen, die verregaande consequenties zouden hebben voor het landschap van Westerwolde.

Historische open ruimtes 'dichtgemetseld'

Wat resteert is de ontvullende constatering, dat sluipenderwijs de typische open ruimtes in het cultuurlandschap van Westerwolde, vooral oostelijk van Ter Apel, zijn 'dichtgemetseld' met bos. 'Lezen van het landschap', dat wil zeggen de gebruiksgeschiedenis van het landschap en daarmee het historische belang aflezen aan hetgeen je ziet, dreigt daarmee definitief onmogelijk te worden.

Nog is het landschap niet verloren...

Dat constaterende, staan we nu op een punt, waarop beslist kan worden of we het laatste restje authentiek Westerwolds landschap bij Ter Apel nog willen gaan redden, of niet.

Het *Landschapsconvenant* uit 2015 (bekrachtigd in 2019) streeft naar behoud én herstel van het karakteristieke

De verdwenen heemtuinen

Boven: De heemtuinen in 1767 tussen het Klooster en de watermolen (Beeldbank Groningen 817_1486).

Daaronder: De heemtuinen vanuit het Noorden in 1900.

Daaronder: luchtfoto rond 1960, rechtsboven de heemtuinen, rechtsonder het Boschhuis, linksonder het Klooster (collectie voormalige gemeente Vlagtwedde).

Onder: Situatie anno 2021.

landschap. Westerwolde heeft als eerste gemeente in de provincie Groningen haar handtekening gezet en dat is lovenswaardig. De inzet van bulldozer en vrachtwagen hebben onder meer geresulteerd in fraai herstellende oude beeklopen, meer noordelijk in onze gemeente. Bij Ter Apel vergt landschapsherstel aanzienlijk minder materiële inzet; slechts de kettingzaag en de moed om die ook daadwerkelijk ter hand te nemen.

Herstel van zichtlijnen dwars door de grote nieuwe bospercelen ter weerszijden van de Poortweg en de spoordijk is heel goed mogelijk. Door de relatief jonge aanplant te rooien en daar brede stroken schraal grasland aan te leggen wordt bovendien de leefruimte voor weidevogels en insecten verbeterd. Daarnaast moeten de bedreigde oude eikenwallen en lanen vrijgemaakt worden van overwoekerende jonge aanplant. Ook Staatsbosbeheer toont veranderende inzichten. Dat mag worden afgeleid uit het feit dat de landschapshistorische waarde van het wandelbos is onderkend en dat het als parkbos wordt hersteld. Ook de fel oranje stippen op de overwoekerende ondergroei betekenen dat het Staatsbosbeheer ernst is om de oude eikenlaan ten noordoosten van het AGO-dorp te redden. De zuidelijke rij eiken langs de Nulweg mag ook hopen op dergelijke aandacht.

Over enkele jaren valt er weinig meer te redden. Nu nog wel, getuige dit voorbeeld: De omzoomde weide westelijk langs de Molen Aa was ooit de hopkwekerij van de Kruisheren. Tót 1994 was het een beschutte weide voor het jongvee van de Stad. In de daaropvolgende jaren kreeg de eikenwal een treurige aanblik, want de jonge aanplant was boven de overhangende zware takken van de statige eiken uit gegroeid. Nét op tijd heeft Staatsbosbeheer door het rigoureuze rooien van ondergroei, de statuur van de resterende eikenwal veilig kunnen stellen.

Geïntegreerde aanpak

Dat geeft mogelijk hoop dat een deel van de open ruimte weer kan worden teruggegeven aan het landschap. Een schone taak zou hier kunnen liggen voor de *Historische Vereniging Westerwolde*, door een lijst van historische of anderszins belangrijke landschapselementen op te stellen. Samen met de expertise van Staatsbosbeheer, het Waterschap en de gemeente Westerwolde zou het mogelijk moeten zijn, om wat nog rest aan historische landschapselementen zichtbaar te laten blijven en waar mogelijk weer te herstellen. Zulks geheel conform de heldere afspraken in het landschapconvenant. Kap van stukken nieuw bos mag daarbij niet op voorhand worden uitgesloten. ■

Rienhart Wolf is geboren en getogen in Ter Apel. Tenzij anders vermeld, zijn de foto's uit de collectie van de auteur.

Reacties zijn welkom: rfewolf@gmail.com. Via dit e-mailadres is ook de lijst met geraadpleegde bronnen op te vragen.

Sprekend object

Het MOW | Museum
Westerwolde
belicht objecten uit
eigen collectie

Poesieplaatje uit
poesiealbum 1937,
collectie het MOW.

Hoe persoonlijk spreken objecten?

door Obby Veenstra

Vanuit een bepaald oogpunt, is een collectie zoals die van het MOW merkwaardig. Het museum beheert spullen uit het dagelijks leven, die vroeger voor mensen vaak van grote persoonlijke betekenis waren, zoals kleding, foto's, brieven of poesiealbums. Inmiddels mag iedereen zo maar naar deze museumobjecten kijken en zijn eigen verhalen erbij verzinnen.

In de jaren zeventig van de vorige eeuw was de historische waarde van het alledaagse niet vanzelfsprekend. Streekmuseum de Oude Wolden gold zo zeker als pionierend museum. Het verzamelde gewone objecten van gewone (en soms wat minder gewone) mensen. Het museum richtte zich bovenal op verzamelen- voordat deze oude dingen door modernisering uit beeld verdwenen.

Veel verhalen die oorspronkelijk bij de vaak persoonlijke dingen hoorden, gingen met de tijd verloren. Of bijvoorbeeld een jurk iemands favoriet was, of de dame in deze jurk veel feestte, of zij hierbij geluk of juist verdriet ervoer, weten we niet meer. Vaak weten we zelfs niet meer van wie de jurk was en waar, wanneer en of deze überhaupt gedragen is. Het museum bepaalt door eigen onderzoek uit welk tijdvak een jurk stamt en voor welk doel een dame deze jurk naar alle waarschijnlijkheid droeg.

Is het persoonlijke historisch?

Hoewel niet alle persoonlijke verhalen even historisch relevant zijn, bieden deze veel historische sfeer. Het maakt het ons gemakkelijk om ons te verplaatsen in een tijd en een leven dat ons (wezenlijk) vreemd is. Historici wroeten sans gêne in het privéleven van reeds lang gestorven figuren. Wat te denken van de liefdesbrieven van Napoleon, waarvan

je grote delen inmiddels op het internet vindt, voor iedereen te zien. Het toont ons, veel meer dan zijn decreten, wie de man was en wat de man dreef.

Kiekjes in ons privéleven

Nergens speelt het persoonlijke zo sterk als bij oude foto's, zeker van personen. Van wie waren de ogen die ons nu over de decennia heen aankijken? Veel vroege portretten waren cartes des visites (letterlijk visitekaartjes) die in een reeks verschenen om uit te delen, vaak geschoten door een professionele fotograaf. Maar hoe zit het met privé-opnamen die met de opkomst van de amateurfotografie (sinds het einde van de 19e eeuw) heel intieme kiekjes in het gezinsleven geven? Zijn deze eigenlijk wel bedoeld voor het algemene publiek? En, als we niet weten of de betreffende familie toestemming verleende, mogen we ze dan wel tonen?

Verweesde beelden

Veel van deze vragen spelen ook in museumcollecties, temeer omdat we van enkele foto's de herkomst niet kennen. Nu fotografie inmiddels bijna twee eeuwen oud is, komt dit steeds vaker voor. Foto's, albums en zelfs nog nooit ontwikkelde fotorolletjes belanden bij musea, historische verenigingen of zelfs de kringloop en veilingen, losgezongen van de mensen en de plekken die er opstaan. Hoe ga je hier mee om?

Privacy en exposities

Dat het tonen van dergelijke foto's veel discussie op kan roepen, blijkt wel uit de ontvangst van de tentoonstelling 'For your eyes only'¹, die begin dit jaar nog liep in de Kunsthal Rotterdam. De expositie toonde een selectie uit de verzameling van Wim de Jong, met zo'n zeventienhonderd amateuropnamen van blote vrouwen. Huis-, tuin- en keukenbloot zoals een journalist van een Rotterdams webzine² het noemde. De curator en de Jong verdedigden zich tegen kritiek van privacy-schending met de opmerking dat de foto's van veilingen waren en bovendien niet uit Nederland stamden. Blijkbaar ligt het bloot van de oma van de burens minder gevoelig. Columnisten vroegen zich af hoe deze tentoonstelling anders is dan die van een wraakzuchtige ex die privéfoto's van een voormalige geliefde online te grabbel gooit.³

Vensters op het verleden

Tegelijkertijd kunnen we niet onderschatten hoeveel oude foto's ons vertellen over het persoonlijke leven van vroeger. Over hoe we ons kleedden, onze interieurs, wat we belangrijk vonden om op de foto te zetten, letterlijk onze manier van kijken en zo voort. Hoewel we dus altijd de vraag moeten stellen: "zou onze oma/opa dit wel leuk vinden?", weegt het historisch belang ook zwaar.

Dit maakt het beheren van een collectie tot een dynamisch iets. Steeds weer stel je nieuwe vragen. Hoe spreekt dit object in deze tijd? Hoe ga je respectvol om met het verleden en met de personen die toen leefden? Hoeveel tijd moet verstrijken, wil een object niet langer een persoonlijke lading hebben? Een van de redenen waarom de Kunsthal veel commentaar kreeg, was dat deze kritische dimensie, deze rekenschap, in de tentoonstelling volledig buiten beeld bleef. ■

Foto Tonnis Post, scan Dirk Kome, collectie het MOW (precieze jaartal onbekend), beeldbewerking het MOW.

MOW
MUSEUM WESTERWOLDE

Dit artikel wordt u aangeboden door het MOW, www.hetmow.nl

Poesiealbum, zwartgelakte tekst

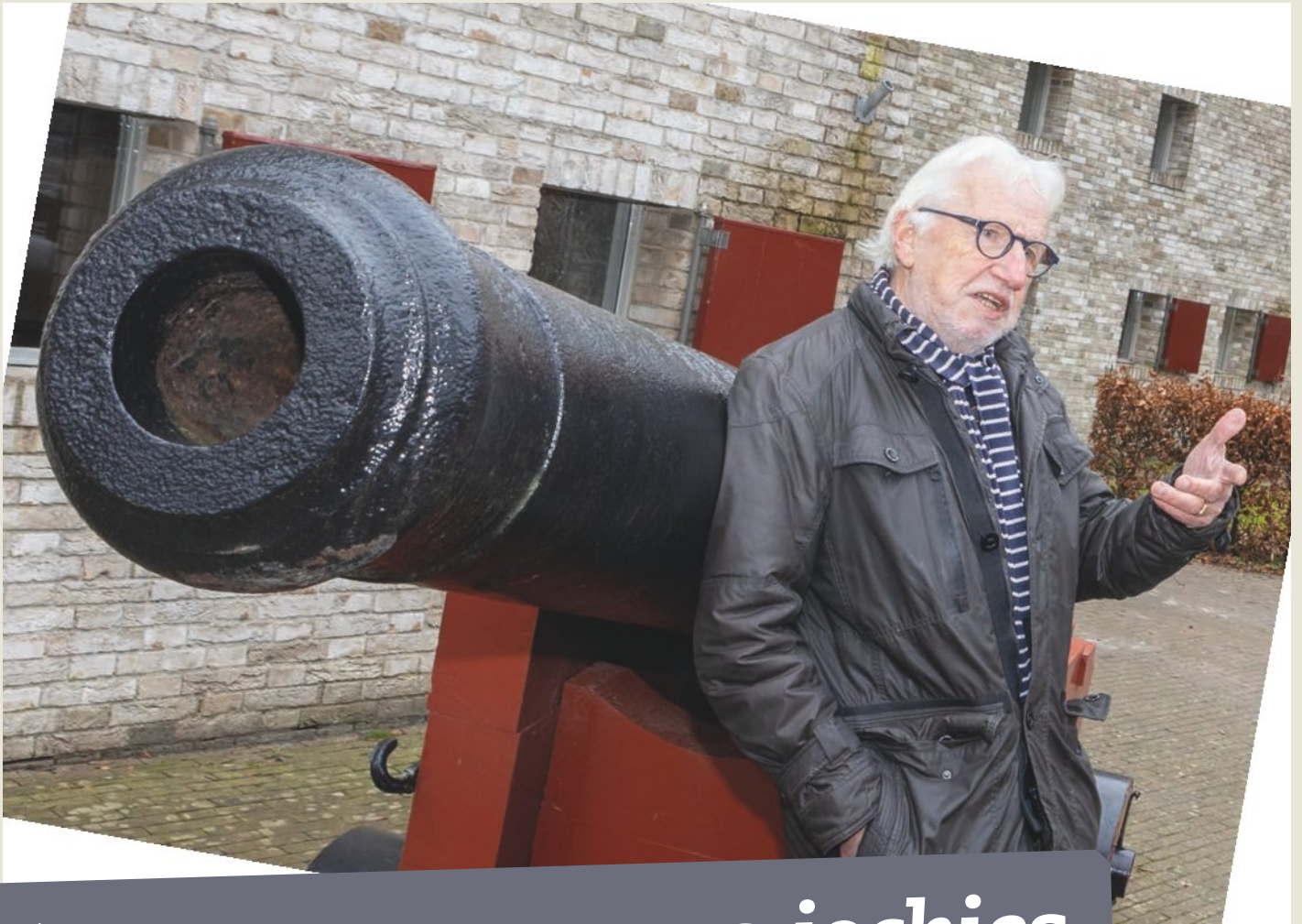
Vanaf juni in het MOW

Kunstenaar Tijmen van Dijk wijdde een Instagram account aan verweerde beelden: *I found your film*, waarbij hij soms nog nooit ontwikkelde foto's nieuw leven inblaast. Zie: [instagram.com/ifoundyourfilm/](https://www.instagram.com/ifoundyourfilm/). Het MOW werkt aan een grote fototentoonstelling rond de betekenis van 'thuis', waarin een selectie van deze foto's, en nog veel meer, te zien is.

1) www.kunsthal.nl/nl/plan-je-bezoek/tentoonstellingen/foryoureyesonly/

2) www.vandaagemorgen.nl/nieuws/ondeugende-tijdgeest-bij-de-duitsche-kerstboom-2020-08-27.

3) www.nrc.nl/nieuws/2020/11/04/ook-dode-vrouwen-mag-je-niet-begluren-a4018745
<https://www.nrc.nl/nieuws/2020/10/09/blootplaatjes-a4015083>

‘Het was voor ons jochies één grote speeltuin!’

Willem Friedrich voor het Vestingmuseum in Oudeschans. Foto: André Dümmer.

Willem Friedrich over zijn band met Oudeschans. Vroeger en nu.

In Terra Westerwolda proberen we in elk nummer een interview op te nemen met iemand die een bijzondere band heeft met een plaats of streek in het uitgestrekte Westerwolde. De redactie liet deze keer het oog vallen op Oudeschans. Tja, en dan kun je niet om Willem Friedrich heen. Aan Tjarko van Dijk vertelde hij over de belangrijke rol die dit kleine dorp in zijn leven speelde en - zeker als het om de muziek gaat - nog steeds speelt. De door Friedrich georganiseerde concerten in het kerkje van Oudeschans zijn al 45 jaar populair en een begrip in de regio.

Willem Friedrich op de arm van zijn moeder voor de winkel in Oudeschans. Schilderij Geert Schreuder, januari 2021.

Oudeschans, of Bellingwolderschans, behoorde niet tot de oorspronkelijke heerlijkheid Westerwolde, maar maakte daar bestuurlijk wel deel van uit. Het was namelijk in 1593 aangelegd op het grondgebied van het kerspel Bellingwolde dat sinds de 16e eeuw bestuurlijk een eenheid vormde met de heerlijkheid. Vandaag de dag is Oudeschans bestuurlijk opnieuw gekoppeld aan

Westerwolde, maar dan als onderdeel van de gemeente Westerwolde. Alle reden dus om Oudeschans een plaats te geven in deze serie.

Uiteraard zijn er velen voor wie Oudeschans een grote betekenis heeft, maar iemand voor wie dat heel in het bijzonder geldt, is Willem Friedrich. Met hem heb ik daarom een afspraak gemaakt om het daarover te →

hebben. We ontmoeten elkaar in zijn huidige woonplaats Winschoten op een middag in de laatste maand van 2020. Buiten is het een donkere, druilerige dag, maar binnen is het licht en comfortabel. Willem Friedrich is een goede verteller en voordat we het weten, zitten we midden in zijn verhaal over Oudeschans en de rol die dit vestingdorp in zijn leven speelt.

Kinderjaren in Oudeschans

We starten met de klassieke vraag: wanneer en waar ben je geboren Willem?

“Ik ben geboren in Bellingwolde tijdens de oorlog, op 24 december 1941. Mijn grootouders hadden daar een kruidenierswinkel. ‘Comestibles en Koloniale Waren’ stond er op de winkel. Mijn moeder, Gesina Brouwer, vertrok kort na mijn geboorte met mij naar Oudeschans, waar zij een eigen kruidenierswinkeltje begon.”

Hoe zou jij je moeder karakteriseren?

Willem zucht en zegt: “Ik moet hier even over nadenken.” Een tijdje is het stil en dan begint hij te vertellen. “Mijn moeder was een heel sociaal iemand. Zij wilde het graag iedereen naar de zin maken. Ik denk dat dat te maken had met haar huwelijk. Zij was kort na het begin van de oorlog getrouwd met een Duitse man van direct aan de ander kant van de grens, die zij al langer kende, de soldaat Helmut Friedrich. Een huwelijk tussen grensbewoners was voor de oorlog niet bijzonder. De bewoners in de grensregio gingen vriendschappelijk met elkaar om. De grens was niet echt een scheiding tussen de mensen. Men kende elkaar en men trouwde met elkaar. Maar dat mijn moeder in de oorlog met een Duitse man trouwde, vind ik nog altijd moeilijk te begrijpen. Maar toe maar. Helmut Friedrich was mijn biologische vader, maar gekend heb ik hem niet. Begin 1943 werd hij naar het oostfront gestuurd en daar is hij door de Russen gevangen genomen. Hij heeft jaren in Siberische krijgsgevangenkampen doorgebracht, maar eind jaren veertig wist hij te vluchten en is hij

↑ Voormalige openbare lagere school in Oudeschans, 1974.
Foto: M.A. Douma Collectie Groninger Archieven.

teruggekeerd naar zijn familie in het Moezelgebied. Hoe hij dat voor elkaar gekregen heeft, weet ik niet. Mijn moeder heeft daar toen bericht van gekregen en is nog een keer bij hem geweest. Beiden hebben toen besloten van elkaar te scheiden. Ik denk, dat zij door die geschiedenis na de oorlog steeds heeft geprobeerd voor iedereen het goede te doen.”

Heb jij als kind gemerkt, dat jullie in Oudeschans werden aangekeken op haar huwelijk?

“Nee helemaal niet. Maar misschien heb ik daar ook wel geen antenne voor gehad.”

Wat was Oudeschans voor een dorp, toen je daar als kind opgroeide?

“Het was voor ons jochies eigenlijk één grote speeltuin. Je had er de weilanden waar je vliegers kon oplaten, de Westerwoldse Aa waarin je kon zwemmen en vissen en bij De Bult kon je kijken naar de aardappelschepen die

De Bult met het Bultsterverlaat,
1973-1978. Foto: M.A. Douma.
Collectie Groninger Archieven.

door de sluis moesten, enz. Kortom voor ons kinderen was het een speelparadijs. Ik heb er een fantastische kindertijd gehad.”

Lagere schooltijd

Je ging in Oudeschans naar de lagere school. Hoe was je lagere schooltijd?

“Nou, Oudeschans was een klein dorp en zelfs met de kinderen erbij uit Ulsda en Den Ham, telde de school maar twee lokalen waarin klas één tot en met drie en vier tot en met zes ondergebracht waren. In de eerste klas leerde je bij juf Leemhuis schrijven met een leitje en een griffeltje. Van huis kreeg je een glazen potje mee met water erin en een sponsje waarmee je je lei kon schoonmaken. Vanaf de tweede klas zaten wij in de nieuwe school, omdat de oude was afgebroken. Nou ja, nieuwe school... het was eigenlijk een verbouwde boerderij. Ik heb er een heerlijke tijd gehad. Met name aan de lessen van meester Heethuis heb ik veel gehad. Hij was echt zo'n ouderwetse, klassieke schoolmeester. Hij wilde ons vooral de taal goed bijbrengen. Van hem moesten wij vaak gedichten uit het hoofd leren en voordragen, o.a. van De Génestet als ik het mij goed herinner.”

Moest jij in je kindertijd ook meewerken in de winkel van je moeder?

“Af en toe. Alles was toen handwerk. Als iemand toen bijvoorbeeld stroop nodig had, dan had deze persoon zelf een pot bij zich en daar deed je dan de stroop in. Ik weet ook nog dat we shampoo verkochten en dat daar drie soorten van waren: één voor bruin haar, één voor zwart haar en één voor wit haar. Dan zeiden ze: 'Ik heb broen hoar, dou mie mor een pakje broen.' Veel te makken hadden de mensen toen ook niet. Het leven was zo simpel. Of er kwam iemand binnen die zei: 'Dou mie een pakje nikkel.' Dat was dan een pakje pruimtabak. Dat heette zo, omdat er op het etiket een vierkant nikkelen stuivertje stond. Maar het was niet zo, dat ik altijd aan het werk was hoor. Echt niet.”

Kwam je ook wel eens buiten het dorp?

“Ja bij mijn oma in Bellingwolde of bij familie in Wester-

wolde en Pekela. Daar gingen we dan op de fiets heen. Eén keer per jaar gingen mijn moeder en ik met de trein naar Groningen. Dat was echt een dagje uit. Dan kreeg ik limonade op de Vismarkt en aten we een huzarenslaatje. Een hoogtepunt was natuurlijk ook het jaarlijkse schoolreisje. We gingen naar plaatsen als Gasselte en Rolde. De hele school ging dan in de bus en achterin stond een melkbus met limonade. Ook gingen we een keer naar Delfzijl en ik herinner mij dat we toen in Termunterzijl gingen kijken. Ik zag toen in het water blaaswier liggen. Ik vond dat zo mooi dat ik dat voor mijn moeder meenam. 's Avonds gaf ik dat trots aan haar, maar stinken dat het toen deed!

Een absoluut hoogtepunt in het dorpsleven was de jaarlijkse kermis en het kerstfeest in het kerkje in Oudeschans. Met kerst kwam de dominee van Bellingwolde en in de kerk stond dan een kerstboom met echte kaarsjes erin en een emmer water ernaast. Dominee vertelde het kerstverhaal en dan kreeg je een sinaasappel en een boekje van W.G. van der Hulst bij voorbeeld Ouwe Bram. Dat was kerst: warm en mooi in al zijn eenvoud.”

‘Mijn cijfers op de ulo leken op de voetbaluitslagen’

Beroepskeuze

Wist jij wat je worden wilde aan het eind van de lagere school?

“Nee, daar had ik geen idee van. Ik ben na de lagere school naar de ulo in Winschoten gegaan. Maar dat was geen succes. Mijn cijfers leken op voetbaluitslagen en toen zei de directeur tegen mij: 'Friedrich jij bent geschikt voor de ambachtsschool'. Ik vond dat prima maar toen kwam natuurlijk de vraag welke richting. Omdat ik in die periode veel meereed in de vrachtauto van onze buurman, had ik bedacht dat ik vrachtwagenchauffeur wilde worden en de richting automonteur leek mij daar goed bij te passen. Ik moest toen op de ambachtsschool een testje doen om te kijken of ik daar geschikt voor →

Garnizoenskerk annex pastorie in Oudeschans. Foto: G.W. van Dijk-Uiterwijk.

Oude Westerwoldse Aa bij Oudeschans. Foto: G.W. van Dijk-Uiterwijk.

was. Ik kreeg een slagboompje voor mijn neus met een contragewichtje dat ik uit elkaar moest halen en daarna weer in elkaar moest zetten. Nou het eerste lukte prima, het tweede totaal niet. De onnavolgbare conclusie was, dat ik dus de bakkersrichting op moest. Die opleiding heb ik toen gedaan.”

Dus vervolgens kwam je na en paar jaar als gediplomeerd bakker van school af. Wat ben je toen gaan doen?

“Nee, je kwam niet als gediplomeerd bakker van school af. Je kreeg een getuigschrift en ik ben hierna gaan werken in Hoogezand. Ik was toen zestien. Eigenlijk lag toen Oudeschans al achter mij. Dat zat zo: mijn moeder hertrouwde in 1955 en ging in Ekamp wonen. Mijn grootmoeder die al eerder bij ons ingetrokken was en ik zijn toen in Oudeschans blijven wonen. Zij zette daar ons kruidenierswinkeltje voort. Maar tijdens mijn ambachtsschooltijd overleed zij plotseling. Ik ben toen ook in Ekamp gaan wonen.”

Werk

Hoe was je eerste baan?

“Daar bewaar ik geen goede herinneringen aan”, zegt Willem. “Er kon nooit wat. Na een conflict over een vrije middag die mij al heel lang was toegezegd - maar die ik nooit kreeg - kon ik na zes weken vertrekken. Rouwig was ik daar niet om. Via kennissen kwam ik vervolgens terecht bij bakkerij Ritzema in Groningen. Daar heb ik twee jaar gewerkt. Toen had ik het daar wel gezien, omdat ik had bedacht, dat ik wilde gaan varen. In de krant had ik een advertentie gelezen van de Stoomvaartmaatschappij Nederland in Amsterdam. Daar stond in dat zij stuurlieden en machinisten zochten. De afdeling personeelszaken van die rederij hield in hotel Frascati in Groningen een wervingsbijeenkomst en daar heb ik mij toen gemeld. Ze vroegen mij daar wat mijn beroep was en ik zei: ‘banketbakker’. Hun reactie was: ‘wat kom je hier dan doen?’ ‘Maar er zijn toch ook nog wel andere banen aan boord dan alleen die van stuurman of machinist?’, vroeg ik. Het was hierna even stil en toen zeiden ze dat er over drie weken ook een plek was voor een jongste bediende aan boord van het passagiersschip ‘De Oranje’, dat in Amsterdam lag. Daar heb ik toen ja op gezegd en drie weken later voeren we uit.

De Oranje was zowel een passagiersschip voor emigranten, als ook een cruiseschip. De eerste tijd aan boord was vreselijk. Ik was zo zeeziek, man, man... dat wil je niet weten. Geleidelijk aan ging het beter. We voeren via de Middellandse Zee en het Suezkanaal naar Singapore en daarna naar Australië en Nieuw-Zeeland. Vervolgens deden we de Polynesische eilanden aan, waar we aanlegden in Tahiti. Daar heb ik toen Oud en Nieuw doorgebracht. Toen wij daar waren, werd er net de film De Muiterij op de Bounty opgenomen. Uiteindelijk zijn we, nadat we eerst nog weer waren teruggegaan naar Australië om nieuwe passagiers op te halen, via het Panamakanaal en de Amerikaanse Oostkust naar Europa teruggevaren. Ik moet toen 18, 19 jaar oud geweest zijn.”

Ben je toen blijven varen?

“Nee, ik was tot de conclusie gekomen dat ik echt een vakopleiding in de horeca moest gaan volgen. Dat kon

in Groningen. Daar bestond een particuliere horeca-opleiding van drie maanden. Wel duur maar als je daar een diploma van haalde, dan had je ook wat. Ik kon het net betalen van het geld dat ik gespaard had tijdens mijn tijd op zee. Gelukkig haalde ik die opleiding, anders was ik al mijn spaargeld kwijt geweest.”

In welke tijd zitten we dan?

“In 1962, 1963 denk ik. Na die opleiding heb ik drie jaar gewerkt in Grand Hotel Gooiland, een chique hotel in Hilversum. In die periode heb ik mijn vrouw Gonny leren kennen en zijn wij getrouwd. We hebben daarna in Winterswijk en Eindhoven gewoond door mijn werk in de horeca.”

‘Het was een prachtbaan daar in De Klinker. Ik heb er van genoten.’

De Klinker

“In 1973 zijn we in Winschoten komen wonen, omdat ik werk kreeg in het cultureel centrum De Klinker dat toen geopend werd. Voor ons beiden brak toen een belangrijke periode in ons werkzame leven aan. Gonny ging zich steeds meer bezighouden met de promotie van Oost-Groningen voor de Streekraad, de VVV en de ANWB. Ook werkte zij als gastvrouw bij toeristische rondreizen door Oost-Groningen. Alles wat er gebeurde in Oost-Groningen hield zij bij. Wij hebben alle wandelroutes in Westerwolde wel gelopen. Ook voor mij ging Oost-Groningen een steeds grotere rol spelen. Ik ging fotograferen en schrijven over Oost-Groningen als journalist en auteur van boeken, bijvoorbeeld over de strokartonindustrie. Gonny en ik hebben die passie voor Oost-Groningen gedeeld tot aan haar overlijden. Door mijn werk bij De Klinker ontmoette ik heel veel mensen op cultureel en politiek gebied bij theatervoorstellingen en politieke manifestaties. Ik heb Fré Meis en Marcus Bakker, Hans Wiegel en Joop Den Uyl horen spreken. Heel bijzonder waren de volkscongressen van de CPN. Het was een interessante tijd en door mijn werk maakte ik dat allemaal van dichtbij mee. Het was een prachtbaan daar in De Klinker. Ik heb er van genoten.”

Concerten in kerkje Oudeschans

Oudeschans begon toen ook weer een rol te spelen in je leven. Hoe kwam dat?

“Het ging in die tijd slecht met Oudeschans. Eind jaren zestig, begin jaren zeventig heerste onder beleidsmakers de gedachte dat kleine kernen niet levensvatbaar waren. Het was beter die maar op te ruimen. Dit betekende: de bulldozer er overheen. Er zijn toen twee mensen geweest, Harke Buiskool en Henk Ekamper, die zich tot het uiterste ingespannen hebben om dat te voorkomen. Zij wezen erop, dat Oudeschans grote historische betekenis had als vestingplaats die in 1593 in de 80-jarige oorlog was opgebouwd door graaf Willem Lodewijk van Nassau. En dat het niet aanging zo’n historische plek te laten

verdwijnen. Zij hebben het reddingsproces in gang gezet. Een van de resultaten daarvan was, dat het oude garnizoenskerkje werd gered. De Stichting Oude Groninger Kerken werd de nieuwe eigenaar en restaureerde het kerkje. In 1976 was de restauratie voltooid. Maar toen moest er ook een nieuwe bestemming voor het kerkje gevonden worden. Men dacht aan een culturele bestemming en zo werd ik door mijn vroegere dorpsgenoten benaderd om maar iets te organiseren. Mij leken muziekkuitvoeringen het beste te realiseren in het kerkje. We zijn toen begonnen met een optreden van het Winschoter Kamerkoor. De kerk zat bomvol en er kwam een groot stuk in de krant. Kon niet mooier! De concerten volgden elkaar op met in mei dat jaar het zigeunerorkest Cserebogor. Door dit succes werd onze naamsbekendheid groter en zijn we op de ingeslagen weg mooi doorgegaan. Die zomer heb ik gebruikt om een seizoenprogramma van acht concerten te organiseren, steeds op de zondagen. Dat bleek een groot succes. Nu vieren we het 45-jarig bestaan van de concertserie.

De reconstructie van Oudeschans begon eind jaren 70 vorm te krijgen. Hierdoor kwam er steeds meer belangstelling om er te gaan wonen. En dat bracht weer meer behoefte aan reuring met zich mee. De concerten alleen waren niet genoeg meer. Ik ben toen ook exposities gaan organiseren in het kerkje van Oudeschans, zoals de expositie over de teloorgang van de Westerwoldse Aa. Daar was veel belangstelling voor, net als voor exposities van Dick Bruna en Anton Pieck over hun werk. Muziek en exposities, het loopt allemaal nog steeds door in Oudeschans.”

Cirkel

Je hebt je kindertijd in Oudeschans doorgebracht en vanaf

1973 keer je als het ware weer terug naar Oudeschans. Vanaf dat moment lever je een belangrijke bijdrage aan het herstel van Oudeschans. Kun je zeggen, dat de cirkel dan gesloten wordt?

“Nou, Oudeschans had het zonder mij ook wel overleefd hoor. Maar dat ik iets samen met anderen - alleen kun je ook niks - heb kunnen doen voor Oudeschans, daar ben ik heel blij mee. Het dorp hoort bij mijn leven, bij het begin ervan en bij het latere deel van mijn leven. Beide periodes zijn mij dierbaar. Ja, het heeft inderdaad iets van een cirkel, een mooie cirkel, maar niet gesloten, want het verhaal met Oudeschans is nog niet ten einde.” ■

Concert in de garnizoenskerk in Oudeschans.
Collectie Willem Friedrich.

Willem Friedrich voor de pastorie met aangebouwde garnizoenskerk in Oudeschans. Foto: André Dümmer

Ir. Cornelis Lodewijk de Vos tot Nederveen Cappel

Deze keer belicht Jakob Been namens de Historische Kring Ter Apel de belangrijke rol die ir. Cornelis de Vos tot Nederveen Cappel in de eerste decennia van de vorige eeuw in Ter Apel speelde. Wie was hij?
En hoe kwam hij aan die lange achternaam?

door Jakob Been

Een bekende straatnaam in Ter Apel is de Nederveen Cappelstraat. Sommigen vragen zich misschien wel eens af waar die naam vandaan komt. Welnu, de straat is vernoemd naar Cornelis Lodewijk de Vos tot Nederveen Cappel. De man met deze lange naam werd in mei 1919 benoemd tot ingenieur van de stadsbezittingen van Groningen. ‘Stad’ had nogal wat bezittingen in Ter Apel toentertijd. De bossen, het klooster en hotel Boschhuis zijn enkele voorbeelden daarvan. Om die reden werd dan ook de ingenieur van de stad ingeschakeld, toen er in de jaren twintig plannen ontstonden voor de verbouw/restauratie van het klooster. Met het van hem bekende (positieve) fanatisme zette hij zich in voor het klooster en men kan wel zeggen dat hij degene is geweest, die er grotendeels voor heeft gezorgd, dat het klooster in Ter Apel er tegenwoordig nog in al zijn pracht bij staat.

Herkomst naam

Als iemand zo’n lange naam heeft, is het natuurlijk best wel interessant om eens te kijken naar de herkomst ervan. De grootvader van de hoofdpersoon van dit verhaal heette Cornelis Lodewijk de Vos. Hij was onder

meer advocaat in Utrecht, substituut griffier van het Hof van Utrecht, officier van Justitie en president van de rechtbank. Vanaf 1855 was hij raadsheer van de Hoge Raad, waarna hij op 11 september 1882 werd benoemd tot president van de Hoge Raad der Nederlanden. Deze C.L. de Vos kreeg in 1855 de mogelijkheid om de Heerlijkheid Nederveen Cappel te kopen.¹ Het wapen van de heerlijkheid werd opgenomen in de familie De Vos alsook de naam, zie hier de verklaring van de lange achternaam De Vos tot Nederveen Cappel. ‘Onze’ Cornelis Lodewijk de Vos tot Nederveen Cappel werd geboren op 28 juli 1883 in Oosterhout (N.Br.) als zoon van Hendrik Anthonij de Vos tot Nederveen Cappel en Antoinette Cornelia Josephina Beijerinck. Hij bracht zijn jeugd door in Apeldoorn.

Huwelijk

Cornelis Lodewijk de Vos tot Nederveen Cappel trouwde op 5 september 1912 in Utrecht met de in Schiedam geboren drs. Catharina Aafje Ekama (Schiedam, 18-05-1886 – Den Haag, 21-08-1971). Zij was afgestuurd in wis- en natuurkunde en fysisus aan de universiteit

1) Heerlijkheid – Tot in de 19de eeuw waren gebieden in Nederland verdeeld in honderden kleine juridisch-bestuurlijke eenheden, de ‘heerlijkheden’. Zij werden zo genoemd, omdat één persoon, de ‘heer’ er het overheidsgezag uitoefende. De heerlijkheden hadden allemaal hun eigen wetten, rechtspraak en bestuurders. Goed voorbeeld van een Heerlijkheid was Westerwolde. De Heerlijkheid Nederveen Cappel lag in de gemeente Waalwijk, provincie Noord-Brabant.

van Utrecht. Samen kregen ze drie kinderen: Henrietta Catharina op 16 maart 1914, Antoinette Cornelia Josephine op 23 november 1915 en Anna Elisabeth Maria op 20 januari 1918.

Studie

De Vos studeerde af als civiel ingenieur aan de Technische Hogeschool in Delft, waarna hij werd benoemd bij Bouw- en Woningtoezicht in Amsterdam. In 1913 vertrok het echtpaar naar hun nieuwe woonplaats Zierikzee, omdat de heer De Vos werd benoemd tot ingenieur van het Waterschap Schouwen. Bovendien gaf hij gedurende het schooljaar 1918-1919 ook les aan de plaatselijke RHBS. Alle drie bovengenoemde dochters werden geboren in Zierikzee. Daar was het ook dat hij zich bezig begon te houden met politiek. Hij probeerde in 1916 lid te worden van de gemeenteraad aldaar, maar bij de verkiezing daarvoor kreeg hij tot zijn spijt te weinig stemmen.

Ingenieur van de stad Groningen

Nadat De Vos tot Nederveen Cappel in mei 1919 was benoemd tot ingenieur van de stadsbezittingen, verhuisde het gezin naar Groningen, waar ze in eerste instantie gingen wonen aan de Jozef Israëlsstraat 57 en later verhuisden naar de Grote Markt 22. Eén van zijn eerste opdrachten in oktober 1919 was het opzetten van een uitbreidingsplan voor het gebied noordelijk van de Hoofdstraat in Ter Apel. Uiteindelijk is daar maar een klein gedeelte van gerealiseerd, namelijk het gebied rond de Oude Weg rond 1924. Tegenwoordig is deze bijna gracieuze halve cirkel nog steeds voor de RSG te zien. Natuurlijk was hij als ingenieur van de stad Groningen betrokken bij veel meer belangrijke gebeurtenissen in Ter Apel, zoals de aanleg van de spoorlijn Stadskanaal – Ter Apel en de aanleg van het Zesde Verlaat in Ter Apelkanaal, de zesde sluis, die in het kanaal tussen

Bareveld en de grens met Duitsland kwam te liggen. Hij zat in de commissie die toezicht hield op de bouw. Maar natuurlijk was het belangrijkste wapenfeit van de heer De Vos tot Nederveen Cappel het herstelplan van het klooster tussen 1931-1933. Het voert echter te ver om deze verbouwing hier te bespreken.

Zeer kundige ambtenaar en warme persoonlijkheid

Overlijden

Cornelis Lodewijk de Vos tot Nederveen Cappel kon helaas niet lang genieten van zijn successen in Ter Apel. Hij overleed vrij plotseling op 4 november 1935 op 52-jarige leeftijd. Hij stond bekend als een zeer kundige ambtenaar en een warme persoonlijkheid, een man, die met zijn doorzettingskracht veel heeft kunnen bereiken. Bovendien was hij graag in Ter Apel. Hij voelde zich bijzonder aangetrokken tot het prachtige klooster. Hij had dan ook graag in de kruidentuin van het klooster begraven willen worden vanwege zijn enorme verdienste voor het klooster, maar vooral ook vanwege zijn liefde voor het gebouw. Wettelijke belemmeringen maakten dat helaas niet mogelijk.

Hij werd begraven op de begraafplaats Esserberg in Haren. Wel is het familiewapen van De Vos tot Nederveen Cappel in één van de ramen van het klooster aangebracht. De precieze tekst in het gebrandschilderde raam luidt:

GIJ VOS, IN DEEZ' KAPEL AAN 'T VEEN, LIGT NEER,
NIET NAAR UW WENSCH HET STERF'LIJK LIJF,
DOCH MEER: HET IS UW GEEST DIE LEEFT IN 'T STEEN. ■

Dit artikel is een bijdrage van de Historische Kring Ter Apel.

C.L. de Vos tot Nederveen Cappel achter zijn bureau.
Foto: collectie RHC Groninger Archieven – 1785_26414.

Boek verschijnt in april

De muren hebben oren

Oorlogsherinneringen van de laatste getuigen in Onstwedde

Ruim 75 jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog zijn er nog enkele mensen die bewuste herinneringen hebben aan de oorlogsperiode. Chonda Luring-te Velde besloot deze laatste getuigen op te zoeken. Ze sprak met veertig mensen die de oorlog in Onstwedde meemaakten en legde de verhalen vast. Binnenkort verschijnt haar boek *De muren hebben oren*.

Chonda Luring-te Velde.

door Geert Volders

Vanwaar dit project? Hoe is het idee ontstaan?

Binnen Ocrea - de dorpsbelangenvereniging van Onstwedde - was al eens het plan geopperd om oorlogsverhalen vast te leggen, want de groep mensen die de oorlog bewust heeft meegemaakt wordt steeds kleiner. In juli 2020 ben ik ermee aan de slag gegaan.

Hoe ben je te werk gegaan?

“Mensen vertellen het makkelijkst in hun eigen vertrouwde omgeving. Dus belde ik ze op met de vraag of ik bij hen op bezoek mocht komen om te luisteren naar hun herinneringen. Ik had allerlei vragen achter de hand. Met de aantekeningen heb ik hun belevenissen in

De gereformeerde kerk en pastorie aan de Dorpsstraat, waar Ria Scholten de oorlog meemaakte. Beeld: collectie Henk van der Heide, Onstwedde.

verhaalvorm gegoten.”

Wat was het meest verrassende gesprek en waarom?

“Verrassend was voor mij hoe mensen af en toe tot in detail over bepaalde voorvallen konden vertellen. Ook de emotie kwam soms weer naar boven, compleet met koude rillingen en tranen. Bijzonder vond ik dat de bevrijdingspreken uit de gereformeerde en hervormde pastorie met de bijbehorende verhalen boven water zijn gekomen. Het groot en klein verzet, een paar verhalen van ‘hongerkinderen’ uit het westen, brieven vanuit Helgoland van Onstwedder dwangarbeiders en verhalen met een verrassende link naar een oorlogsslachtoffer, ik kwam het allemaal tegen.”

Sommige aspecten van de oorlog, zoals samenwerking met de bezetter, kunnen ook nu nog als pijnlijk of confronterend worden ervaren. Hoe ben je hier mee omgegaan?

“Ik heb gesprekken gehad met nazaten van NSB’ers om te peilen in hoeverre ook daarover een verhaal zou kunnen worden geschreven. Het bleek nog steeds gevoelig te liggen: het kind of kleinkind zijn van een ‘foute’ Nederlander. Met het noemen van namen ben ik terughoudend geweest.”

Hoe verwacht je dat de herinnering wordt doorgegeven wanneer deze laatste getuigen er niet meer zijn?

“Herdenken doe je met verhalen. Ik hoop dat dit boek voor de huidige en toekomstige generaties van waarde is om de oorlogsjaren in Onstwedde niet te vergeten. Ook voor de jaarlijkse 4 mei-herdenking in Onstwedde, waarvoor jaarlijks grote belangstelling is, moeten we ons blijvend bezinnen op een aansprekend programma voor jong en oud. Opdat wij niet vergeten.”

Waar kan men het boek kopen?

“De boeken zijn vanaf 17 april te koop bij de Huishouden Cadeauwinkel van Heije Wubs in Onstwedde en bij de Read Shop in Stadskanaal. Het boek telt 224 pagina’s en 40 verhalen en kost € 30. De opbrengsten komen ten goede aan Ocrea, de dorpsbelangenvereniging van Onstwedde.”

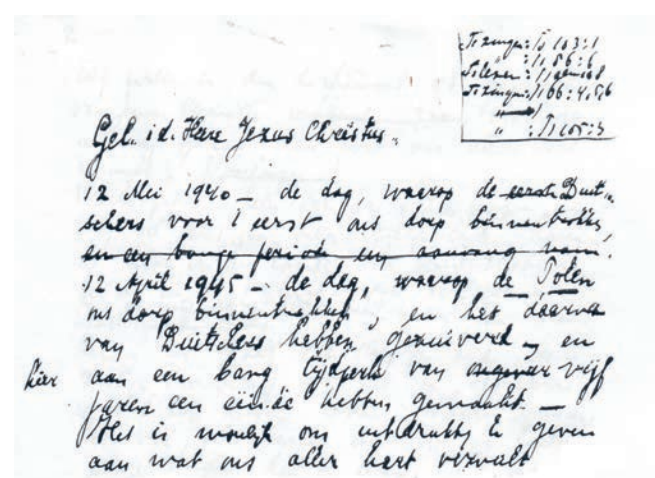
Fragment uit het verhaal van Ria van den Berg-Scholten (*1937), dochter van ds. F.J. Scholten, gereformeerd predikant:

“Er zijn ook regelmatig onderduikers in de pastorie. De kleine Ria heeft geen weet van wie het zijn, er zijn gewoon wel eens ‘ooms’ of een ‘tante’ in huis. In de kast tussen de slaapkamers van de ouders en de kinderen is een luik, dat toegang geeft tot een schuilplaats in de kelder. Daar verstoppen de onderduikers zich. ‘s Nachts wordt er op de deur gebonsd. Moeder opent de voordeur, vader blijft liggen in bed met een dikke sjaal om zijn nek en allerlei medicijnflesjes op het nachtkastje. Hij is zogenaamd ziek, heeft difterie. De bezetters willen het huis doorzoeken en moeder gaat hen, de zenuwen onderdrukkend, voor. Ze komen bij de slaapkamer en moeder doet de deur zachtjes open. ‘Mein Mann ist sehr krank. Er hat Diphtherie’, liegt ze. De Duitsers deinzen terug, want difterie is een ernstige, besmettelijke ziekte. Dan lopen ze naar de aangrenzende slaapkamer. ‘Hier schlafen die Kinder’, fluistert moeder. De indringers zien

de vredig slapende kinderen, dat is niet verdacht...

De soldaten willen ook naar de zolder. Moeder weet dat het gevaar nu geweken is, want op zolder is niemand. Ze gaat hen voor, de trap op. Het is er donker, er zijn wat wandjes geplaatst en de dakconstructie van balken zorgt ook voor hindernissen. Maar moeder weet waar ze lopen moet. De Duitsers proberen haar, al zoekend, te volgen. ‘Wie kommen Sie da?’, vragen ze als moeder uit het zicht is. Ze kijken in de schoorsteen, ze kijken in alle hoeken, achter de wanden, maar nee, ze vinden geen onderduikers. Dan vertrekken ze weer, de nacht in. In huize Scholten in de opluchting groot. ‘Dat ging weer goed’, zegt moeder tevreden en vader kan eindelijk de dikke sjaal af doen.” ■

Beeldmateriaal, tenzij anders vermeld: collectie Chonda Luring.

Aantekeningen voor een preek van ds. Scholten, kort na de bevrijding. “Het is moeilijk uitdrukking te geven aan wat ons aller hart vervult.”

Interieur van de gereformeerde kerk.

De verdwenen Eems tussen Landegge en Sellingen

door Henny Groenendijk,
Groninger Instituut
voor Archeologie

In het vorige nummer van Terra Westerwolda werd verslag gedaan van de start van een participatieproject van het Groninger Instituut voor Archeologie en het Niedersächsisches Landesamt für Denkmalpflege met als doel de geheimen van 'De verdwenen Eems' te onthullen. Tijd voor een tussentijds verslag van een EDR-netwerkproject.

Het project De verdwenen Eems/Die verschwundene Ems (de-verdwenen-eems.nl; die-verschwundene-ems.de) heeft natuurlijk een voorgeschiedenis. De kronkelende rivier die ooit tussen Laudermarke en Wessingtange Nederland binnenkwam, om bij Sellingen de Ruiten Aa in zijn bedding op te nemen, was in 1971 al van Duitse zijde in een geomorfologische studie over oude verbindingen tussen de Eems en dalsystemen in Oost-Nederland genoemd. Daarin werd geconcludeerd dat de fossiele stroomgeulen van vóór de veengroei dateren en zijn ontstaan in de laatste ijstijd. De Nederlandse bodemkaart 1:50.000 uit 1980 maakte met zijn mooie kleurstelling de loop van al die stroomgeulen aanschouwelijk (fig. 1).

'Grensland'

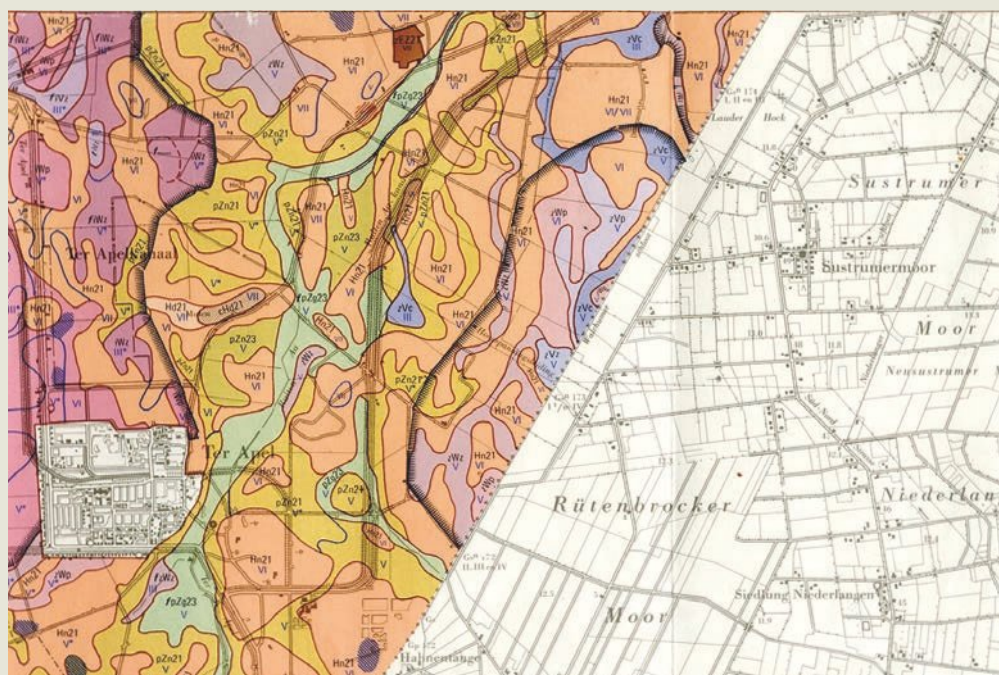
In 1991 besteedde deel 1 in de Hessefondsserie De Geschiedenis van Westerwolde ook een paragraaf aan deze verdwenen rivier. Toch bleef gericht bodemonderzoek uit. Het is deze Eemstak, die we vanaf Landegge/Ems tot aan Sellingen kunnen vervolgen, waarop we ons in het project De verdwenen Eems concentreren. Niet in de laatste plaats om aan te tonen dat dit 'grensland' wel degelijk cultuurhistorische informatie bevat.

Het mag misschien verbazen dat er niet eerder bodemonderzoek naar deze Eemstak is verricht, maar vergeet niet dat aansluitende bodemkaarten en geologische kaarten in het gebied Westerwolde-Emsland ontbreken en dat de grens nog een zekere onderzoeksbarrière vormt. Zo is het Actueel Hoogtebestand Nederland voor iedereen via internet raadpleegbaar, maar is de Duitse equivalent nog buiten het publieke domein gehouden.

Bourtangerveen

Eerst wat over het voormalige Bourtangerveen ten oosten van Westerwolde. Daar is vrijwel alle veen verdwenen en ligt de minerale ondergrond nu aan het landoppervlak. Dit deel van het Bourtangerveen moet kletsnat zijn geweest. Terwijl de veengordel aan de westkant van Westerwolde al in de Middeleeuwen helemaal gekoloniseerd wordt, blijft het veen aan de oostkant ten zuiden van Bruul lange tijd onontgonnen. Waarom? We vermoeden een verband met het sterk vertakte afwateringsstelsel vanaf de Eems. Dat illustreert een recente Duitse satellietopname van het huidige reliëf (fig. 2).

Dat net van kleine veenstroompjes, in Westerwolde 'rillen' genoemd, hoeft niet overal gelijktijdig watervoerend te zijn geweest. Veldonderzoek in een ril aan de voet van de Hasseberg (1994) en één km stroomafwaarts achter boerderij Panta Rhei (2007)

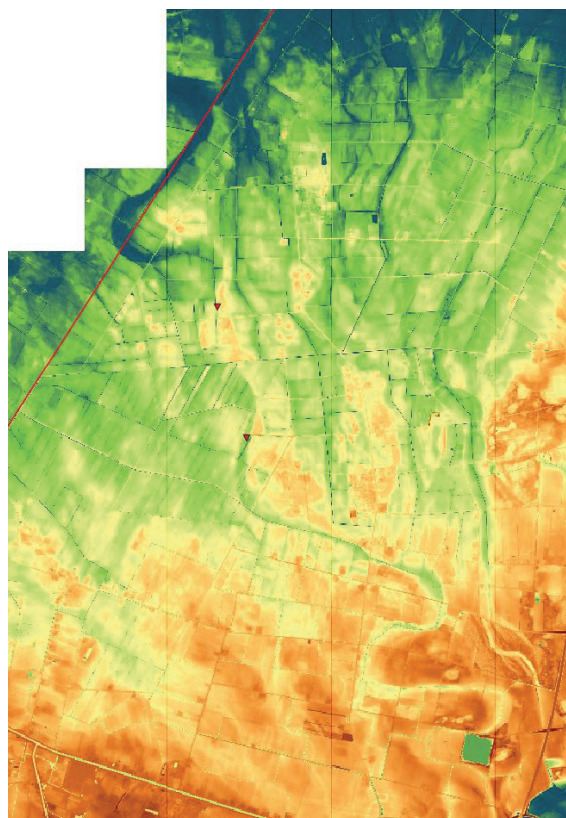

Figuur 1 / Uitsnede Bodemkaart 18/23 1:50.000 (Stiboka 1980) van het deel waar de verdwenen Eems (kleur blauw) de rijksgrens oversteekt.

leverde een gevarieerd beeld op. Bij de Hasseberg voerde deze ril, 30 m breed en 2 m diep, nog tot in de vroege Middeleeuwen water en verdween omstreeks 1000 n.Chr. onder witveen (= jong veenmosveen). Ter hoogte van Panta Rhei is het stroomdal c. 180 m breed, met ondiepe insnijdingen. Stuifmeelonderzoek wees uit dat hier in de Middeleeuwen waarschijnlijk beesten werden geweid, want palynologen troffen pollen aan van smalle weegbree, een zogenaamde tredvegetatie. Een dergelijk landgebruik in het oostelijke Bourtangerveen was nog niet eerder aangetoond. Of de Westerwoldiger boeren of die van de Eemsoever dit gebied als weidegrond beschouwden, weten we nog niet. De Landschapsbiografie van Westerwolde zal hieraan ook aandacht besteden.

Boorcampagnes

Het project De verdwenen Eems/ die verschwundene Ems heeft inmiddels twee succesvolle boorcampagnes achter de rug. Eind 2017 vond pal op de rijksgrens een testonderzoek plaats; de tweede boorcampagne volgde in 2020 in een bosperceel (Rütenbrocker Moor, Emsland). Het onderzoek van 2017 verraste ons vanwege het nog 3m dikke, gawe veenpakket in de voormalige rivierbedding. De verlanding begon hier in de midden-ijzertijd, terwijl boeren op de naastgelegen hoge oever nog graan verbouwden. Daar lagen ook hun grafheuvels, die omstreeks de 5e eeuw n.Chr. met veenmos overwoekerd raakten (onderzoek uit 1998). Zulke 'harde' gegevens geven het vertrouwen dat de 'verdwenen Eems' op nog meer plaatsen informatie over de toenmalige samenleving zal bevatten (fig. 3). Veel vragen over het gebruik van de rivier en haar verlanding staan nog open.

Figuur 2 / DGM reliëfkaart van het gebied tussen het dal van de Eems vanaf Landegge (rechtsonder) naar Wessingtange (linksboven). In de minerale ondergrond tekenen zich voormalige geulen af; die met de rode driehoeken is 'de verdwenen Eems'. Binnen de meanders zijn de hogere rivierduinen herkenbaar (bruin = hoog). Bewerking Michael Wesemann, Nds.Landesamt für Denkmalpflege, Oldenburg.

Onderzoekslocaties

De onderzoekslocatie van 2020 is gekozen vanwege de ligging in een bosperceel (nat, weinig verstoord) waarbinnen de rivier in volle breedte (ca. 80 m) is te volgen. Hier ligt de rivierbodembodem ca. 5 m beneden maaiveld en is het veenpakket eveneens uitstekend geconserveerd. Analyses van de bodemmonsters zijn nog niet beschikbaar. We hopen erachter te komen of het beeld dichterbij de Eems verandert. Bijzonder is de aanwezigheid van een gaaf rivierduin aan de westelijke oever (fig. 4).

Voor 2021 zijn nog twee nieuwe onderzoekslocaties gepland. Een belangrijk projectonderdeel is de kennisuitwisseling met bewoners/landgebruikers. Groepsbijeenkomsten zijn echter taboe in deze pandemieperiode. We moeten het doen met individuele contacten, via de website en met tussenberichten als deze. We hopen dat nog te zien veranderen in de rest van de looptijd van het project, tot eind 2021 (fig. 4). ■

Figuur 3 / Jonathan Huizer (ADC Archeo-projecten, Amersfoort) bemonstert het veen pal op de rijksgrens, 2017. Foto auteur.

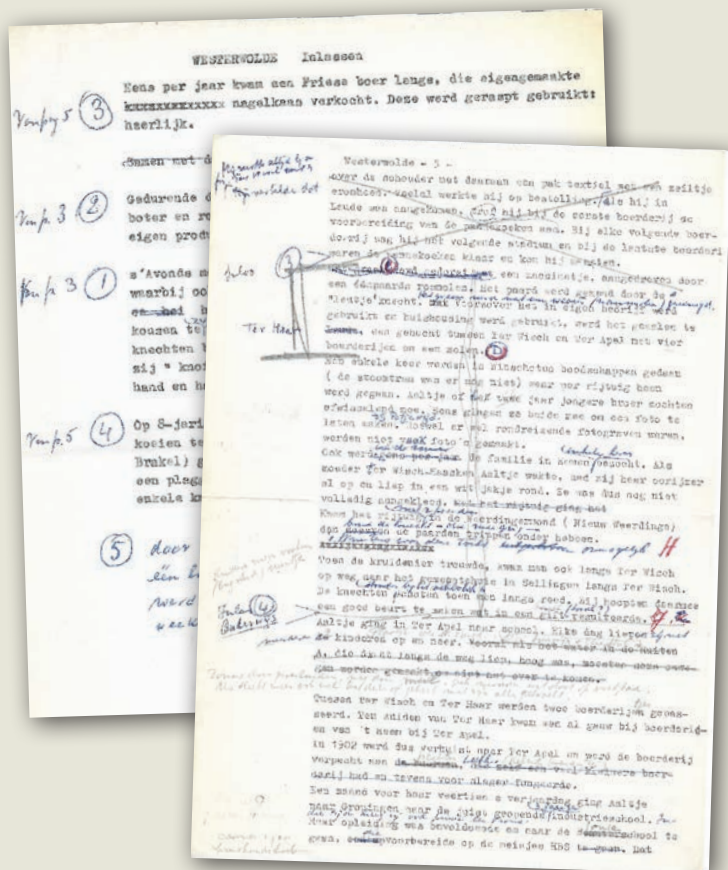
Figuur 4 / Ligging van de boorraai in de Eemsbedding, Rütenbrocker Moor 2020. Linksonder tekent zich een rivierduin af (bruin). Bewerking Michael Wesemann, Nds.Landesamt für Denkmalpflege, Oldenburg.

Aaltje ter Wisch over het boerenleven in Westerwolde rond 1900

Opgetekend door
zoon Adolf Hadders.
Aangevuld en
bewerkt door
kleindochter
Rolien Hadders

Aaltje ter Wisch werd geboren in 1891 te Ter Wisch, waar zij tot september 1902 woonde. Uit haar mond tekende haar zoon Adolf (1916-1982) de volgende, door Aaltje gecontroleerde, beschrijving op van het dagelijks leven op een Westerwoldse boerderij rond de wisseling van de negentiende en twintigste eeuw. De teksten die Adolf uit de mond van zijn moeder noteerde staan cursief gedrukt. Rolien Hadders maakte het werk van haar vader af en deed aanvullend onderzoek naar de leefwereld van haar oma in Westerwolde. Dit is het laatste deel van het tweedelige artikel.

Levensmiddelen

De meeste levensmiddelen kwamen uit eigen bedrijf. In herfst en voorjaar werd geslacht door buurman Lups, een kleine boer met één knecht en één meid. Met hem had de familie veel contact, onder andere werd gezamenlijk de éénmaal in de week verschijnende krant "De Veenbode" gelezen. Dat slachten gebeurde zolang de kachel nog brandde, want spek, hammen en worst moesten drogen. Het werd daartoe opgehangen in de 'wem', een hekwerk aan het plafond, niet te dicht bij de kachel. Omdat men nog geen vleesmolen kende, vroeg het worst maken veel werk: al het vlees moest worden gesneden. Ook de knechten moesten meehelpen en dat gaf dan weer een feestelijk karakter aan het geheel. Ook moest bloedworst worden gemaakt.

Andere producten werden van de kruidenier betrokken. Genotmiddelen als jenever, brandewijn, ulevellen, pepermunt, kruidenrijen – waaronder kaneel om zoete appels smakelijk te maken – chocoladepoeder, mosterd, beschuit, zeep, soda (voor de was) en petroleum. Deze producten werden grotendeels geruild tegen te leveren eieren en boter (tot de oprichting van de zuivelfabriek). Vermelding verdient dat velen ook hammen ruilden tegen Amerikaans spek, dat vetter was dan dat van eigen varkens. Bij de kruidenier hingen dan ook altijd grote aantallen hammen in de 'wem'.

De kruidenierswinkel was in Ter Apel. In het huidige [jaren 1970] gebouw van de ABN, aan de Hoofdstraat waar de Runde overging in de Ruiten A. Voorin

De door Adolf Hadders getypte herinneringen werden door Aaltje Hadders – ter Wisch gecontroleerd.

was een manufacturenzaak en achterin de kruidenierswinkel, gedreven door de weduwe Speckman. Voordien was zij getrouwd geweest met Sassen. De vier personeelsleden en een meid waren intern. Ook was in de woning een particuliere bank gevestigd, gedreven door zoon Sassen en zwager Timmerman.

Venten langs de deur

Veel textiel werd verkocht aan Duitse vrouwen. Deze hadden om hun middel een band, waaroverheen de textiel werd gehangen, daarbij moest de winkelierster helpen. Zo werden de douanerechten ontdoken. Er was in die tijd veel grensverkeer: voor de Eerste Wereldoorlog had men in Ter Apel evenveel Duits als Nederlands geld op zak. In en na de Eerste Wereldoorlog verdween het grensverkeer, waarmee ook de welvaart in Ter Apel daalde.

De kruidenier kwam wekelijks langs met een wagentje, bespannen met twee 'kidden': kleine paardjes.

Elke maandag kwam de manufacturier te voet langs. Hij had een 'elstok' (68,8 cm lang) over de schouder met daaraan een pak textiel met een zeiltje er omheen. Veelal werkte hij op bestelling. Hij kwam uitrusten bij de familie Ter Wisch. Hij vertelde onder andere dat als hij in Laude was aangekomen hij bij de eerste boer de voorbereidingen voor de middagmaaltijd

zag. Bij elke volgende boerderij zag hij een volgende stadium en bij de laatste boerderij kon hij pannenkoeken mee-eten. De volgorde van de bezoeken aan de boerderijen maakte hij elke week anders.

Eens per jaar kwam een Friese boer langs, die eigengemaakte nagelkaas verkocht. Deze werd geraspt gebruikt: heerlijk! Vanuit Musselkanaal kwam Albert Zuiderweg met een kastje langs¹ met gouden en zilveren sierraden. Hij repareerde ook uurwerken. Hij kwam langs de Schaalbergerweg en kwam bij de familie Ter Wisch uitrusten en koffie of melk drinken.

'Als moeder Ter Wisch Aaltje wekte, had zij haar oorijzer al op'

Bijzondere gebeurtenissen

Een enkele keer per jaar werd in Winschoten boodschappen gedaan. Ook werd daar de notaris bezocht. Men ging per rijtuig, de stoomtram Oostelijk Groningen bestond nog niet. Aaltje of haar anderhalf jaar jongere broer Jan mochten om de beurt mee. Eens gingen ze allebei mee om een foto te laten maken bij Pottjewijd. Want hoewel er rondreizende fotografen waren, veel foto's werden er niet gemaakt. →

↓ Jan (links) en Aaltje ter Wisch, gefotografeerd door Pottjewijd in Winschoten, ca. 1898.

1) De zogenaamde kiepkerel.

Erve Ter Wisch, het geboortehuis van Aaltje.

In de zomer werd de familie in Emmen en Weerdinge enige malen bezocht. Als moeder Ter Wisch-Haasken Aaltje wekte, had zij haar oorijzer al op en liep zij in een wit jakje rond. Zij was dan nog niet volledig aangekleed. De knecht mende het rijtuig met twee paarden bespannen. Kwam men in de Weerdingermund (Nieuw Weerdinge) dan kregen de paarden trippen onder. In de winter was deze reis natuurlijk onmogelijk.

Vanuit Ter Wisch, en later ook vanuit Ter Apel werd ook de familie (Bruining) in Weende enige keren per jaar bezocht. Na het overlijden in 1907 van het laatste familielid kwamen deze bezoeken te vervallen. Toen de kruidenier trouwde, kwam men op weg naar het gemeentehuis in Sellingen voorbij Ter Wisch. De knechten stonden achter de boerderij klaar en schoten toen men langs reed.² Aaltje en Jan, die bang waren voor schieten stonden aan de voorzijde van de boerderij te zingen. Vanuit het rijtuig werden ulevelen gestrooid.

Ook een hoogtijdag was de kroning van de koningin in 1898. Er was schoolfeest in Ter Apel, waarbij de kinderen in versierde pramen door het hoofdkanaal voeren. Men ging er per rijtuig heen. Ook de inwonende tante reisde mee: zij ging op bezoek bij 'juffrouw' Prak, die in een van de drie huizen aan de overzijde van het kanaal bij de brug naar de Maten woonde. Tante had een zwarte tafzijden cape om met een gouden gesp.

Plaggenhut in de Beetse

Eens kwam op achtjarige leeftijd een jongen (Tijs Kloet)³ in dienst om op de koeien te letten. Er waren nog geen afgerasterde weiden. Toen hij later met de meid, Hillegie Brakels, ging trouwen⁴, bouwde het personeel hem in één dag⁵ een plaggenhut met één kamer en twee bedsteden in de Beetse, enkele kilometers ten noordwesten van Ter Wisch. Het

houtwerk – kozijnen, deuren – stond al enige tijd gereed, want als er eens zoveel boodschappen te doen waren in Ter Apel dat het rijtuig er heen moest, kwam steeds iets voor de woning mee. Normaal ging de knecht te paard naar Ter Apel voor boodschappen.

Onderwijs

Aaltje en later ook Jan gingen in Ter Apel naar school. Elke dag liepen enkele kinderen op een neer: twee kinderen Platje, die iets ten noorden van Ter Wisch woonde, Elze Staal en in het begin een buurjongen. Als de weg in de zomer erg mul was liep men ook wel door de groenlanden. Zo ook toen eens modder uit een sloot het voetpad onbegaanbaar maakte. Meeliften met een boerenkar was een buitenkansje. Als het erg slecht weer was, werden allen ook wel eens geheel of gedeeltelijk per rijtuig gebracht.

Tussen Ter Wisch en Ter Haar werden twee boerderijtjes gepasseerd; bij één daarvan werd veelal water gedronken. Ten zuiden van Ter Haar kwam men al gauw bij de boerderijen van 't Heem bij Ter Apel. In 1902 verhuisden de kinderen met hun moeder naar Ter Apel. De boerderij werd verhuurd aan Luth⁶, die voordien woonde in het Saksische boerderijtje.

Uit huis

Een maand voor haar veertiende verjaardag ging Aaltje naar Groningen naar de onlangs geopende driejarige Industrieschool voor meisjes.⁷ In die tijd kreeg ze ook privéles Frans. Haar vooropleiding was onvoldoende om naar de Birnieschool te gaan, die voorbereidde op de meisjes-HBS.

Gelijktijdig met haar ging naar Groningen haar klasgenote Mannie Timmerman⁸, dochter van de mede-

Vanaf 1902 huurde de familie Luth het erve Ter Wisch. Aaltje verhuisde in dat jaar met haar moeder en broertje naar Ter Apel. Hun ongehuwde tante bleef hier op Ter Wisch wonen.

Mannie Timmerman en Aaltje ter Wisch, ca. 1903.

Aaltje zittend bij het spinwiel kort na haar terugkeer uit Hannover. Op deze in juli 1912 gemaakte foto draagt ze een oorijzer.

Trouwfoto van Aaltje ter Wisch en Jan Hadders, 18 augustus 1914. Rechts zittend moeder Hinderkien ter Wisch-Haasken.

eigenaar van de eerder genoemde privébank, die wel naar de Birnieschool ging, daarna naar de vijfjarige meisjes-HBS en die vervolgens in drie jaar staatsexamen aflegde en met goed gevolg een rechtenstudie deed. Later ging ook een zuster van haar, Els, Duits studeren, wederom met goed gevolg. Zij was tot haar trouwen lerares aan de HBS te Ter Apel. Vermeld zij dat ook een broer Harm en een zoon van de andere eigenaar van de privébank, Geert Sassen, gingen studeren en na hun afstuderen resp. advocaat/bankdirecteur en bankdirecteur werden.

‘Moeder Ter Wisch leerde op 42-jarige leeftijd fietsen’

Vervoer

De meisjes reisden in vier uur per paardentram naar Zuidbroek, de conducteurs waren Spa en Veentje, de koetsiers de gebroeders Vegter. Na een half uur wachten kwam de trein uit Winschoten, waarmee naar Groningen werd gereisd. Als de tram aan het einde van de dag in Ter Apel terug was, kwam

de conducteur even langs om mede te delen dat de meisjes goed in de trein waren gekomen. De paardentram vervoerde ook pakjes, die onderweg aan huis werden afgegeven. Moest er een brief naar bijvoorbeeld Musselkanaal, dan werd daarvan een pakje met een steen erin gemaakt. Op dezelfde wijze kreeg men dezelfde dag antwoord op een brief, of een pakje met het bestelde, bijvoorbeeld van de slager in Stadkanaal.

In Ter Apel reed moeder Ter Wisch zelf met het rijtuig: men had een woning met vrij grote schuur met paardenstalling, ook voor paarden van gasten en men hield in het begin twee melkkoeien voor eigen melkvoorziening. Moeder Ter Wisch leerde op 42-jarige leeftijd fietsen. De fietsenmaker en zijn knecht hielden de fiets vast, waarbij de eerste waarschuwde goed op te letten, want zou ze vallen, dan zou waarschijnlijk geen fiets worden verkocht!

Volwassen

Vanaf september 1908 bezocht Aaltje de Groningsche Kook- en Huishoudschool waarvoor je 17 jaar moest zijn. Het gebouw stond aan de Jacobijnerstraat, evenals het eraan verbonden internaat waar zij was ondergebracht. →

- 2) Aaltje vulde later nog aan, dat ook haar een aantal vreugdeschoten van achter een bosje ten deel vielen toen zij op haar eigen trouwdag in 1914 met haar bruidegom langs de boerderij reed.
- 3) Thijs Kloet (1869-1931) en zijn echtgenote Hillechien Brakels (1868-1927) die in 1892 trouwden.
- 4) In dat jaar was Aaltje nog maar 1 jaar oud; dit verhaal moet zij dus gehoord hebben van haar moeder.
- 5) Vermoedelijk een nacht, want daarmee verwierf men het recht op bewoning van deze nieuwe behuizing.
- 6) Naar de wens van de achterblijvende ongetrouwde tante. Deze Hendericus Luth zorgde in 1914 voor de saluutschoten op haar trouwdag. Bron: Geert Luth.
- 7) De naaldvakken die daar werden gegeven stonden haar wel aan. Bron: Henny Burema-Hadders, dochter van Aaltje.
- 8) De vriendinnen gingen samen op pensioen bij de dames Kraus aan het Loopende Diep, die een apotheek dreven. Ze bleven vriendinnen voor het leven en werden beiden over 100 jaar. Bron: Henny Burema-Hadders.

In de winter van 1910 werd haar broer Jan zo ziek, dat Aaltje naar huis werd geroepen om haar moeder te helpen. Zij kon daardoor helaas haar opleiding aan de Huishoudschool niet afronden. In 1911-1912 ging Aaltje voor haar verdere vorming een jaar naar Hannover en er was nog een vermetel plan om daarna een jaar naar Londen te gaan. Aaltje kreeg vlak voor het einde van haar opleidingsjaar zeer tegen haar zin orders om naar huis te komen, om thuis haar 21e verjaardag te vieren. Opnieuw liep zij daardoor tot haar grote frustratie een diploma-uitreiking mis.

Bruidsboeket op de linnenkast

De plannen voor een verblijf in Londen werden doorkruist doordat ene Jan Hadders uit Valthermond wegens haar verworven meerderjarigheid niet langer aarzelde om haar een huwelijksaanzoek te doen. Deze

Aaltje behaalde in 1927 haar rijbewijs.

goede kennis van haar broer was opmerkelijk vaak op bezoek geweest voor een ritje met de hondenkar van de familie Ter Wisch.⁹ Met enige fantasie kunnen wij ons voorstellen dat ook Aaltje en haar vriendin daarbij graag van de partij waren. In november 1912 verloofden zij zich en op 18 augustus 1914 traden zij in het huwelijk. Aaltje was toen 23, haar Jan 36. Haar bruidsboeket heeft altijd in een glazen kastje op haar linnenkast gestaan. Aaltje en Jan kregen drie kinderen: Adolf (1916-1982), Henny (Henderika, 1920-2015) en Hansje (Johan Albert, 1920-1922). Hansje had een waterhoofd waardoor hij zeer jong overleed.

Aaltje:

- was 40 jaar lang penningmeester van het regionaal Centraal Genootschap voor Kinderherstellingsoorden en Gezondheidskolonies en kreeg daarvoor een zilveren legpenning;
- maakte de lekkerste kroketten en Haagse blufpudding die je je kunt voorstellen;
- stapte over op haken toen zij niet meer kon breien en toen dat ook niet meer lukte, leerde zij weven.
- vroeg een nieuwe fiets voor haar 80ste verjaardag,
- zei toen ze 100 werd: “dat heb ik toch maar gehaald!”

In mei 1963 overleed Jan Hadders. In 1964 verhuisde Aaltje naar Haren (Groningen), waar haar dochter en haar gezin woonde. Zij kreeg vijf kleinkinderen, waarvan één voor haar is overleden, en vier achterkleinkinderen. Zij overleed op 30 april 1994, 103 jaar oud. Toen zij overleden was, is zij gekleed in haar netste jurk, met haar nieuwste handtasje in haar ene hand, en haar bruidsboeket in de andere, te ruste gelegd naast haar Jan op de begraafplaats Valthermond-Oost. ■

Beeldmateriaal, tenzij anders vermeld: collectie familie Hadders

9) Bron: Henny Burema-Hadders.

De graven van Jan en Aaltje Hadders – ter Wisch (links) en hun kinderen, schoondochter en schoonzoon (rechts) op de begraafplaats te Valthermond-Oost. Foto: Jan Kalk, Stadskanaal, maart 2019.

Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde

door Geert Volders

Bij het schrijven van deze bijdrage (februari 2021) verkeert ons land nog in een lockdown. De scholen gaan weer open, maar evenementen zijn voorlopig nog niet toegestaan. Als lid van de HVW ontvangt u bij Terra Westerwolda nog een aanvullende brief van het bestuur. Onze grote wens is om weer fysieke bijeenkomsten te organiseren, zodra dat op een verantwoorde manier mogelijk is. Wij houden u per mail, post en natuurlijk via onze website op de hoogte.

Redactie Terra Westerwolda

Nu we elkaar al ruim een jaar niet in verenigingsverband hebben ontmoet, realiseert het bestuur zich dat Terra Westerwolda essentieel is om het verenigingsgevoel warm te houden. Ondanks dat de redactie ook groten-deels digitaal met elkaar communiceerde, is ze er in geslaagd volgens planning de tijdschriften te publiceren. In november 2020 lieten zowel Sandra de Regt als onze eindredacteur Hans ter Heijden weten dat zij vanwege verhuizing hun werkzaamheden voor Terra Westerwolda gingen beëindigen. Sandra de Regt gaat voor haar opleiding als historica en archeologe tijdelijk in Rome werken. Hans ter Heijden vertrekt naar het Groninger Hogeland. Sinds 2016 vervulde hij de taak van eindredacteur en viste de taal-, stijl- en schoonheidsfoutjes uit het tijdschrift en zag toe op de eigentijdse vormgeving. Daarnaast interviewde hij vele (oud-)Westerwolders en schreef diverse artikelen voor ons tijdschrift. We verliezen in hem een betrokken en gedreven eindredacteur. Namens het bestuur veel dank aan Sandra en Hans voor hun bijdragen aan Terra Westerwolda!

De vier redactieleden kunnen dus versterking gebruiken om de continuïteit en kwaliteit van ons tijdschrift te waarborgen! Neemt u gerust contact op!

Foto: Tonnis Post (zie www.verenigingwesterwolde.nl)

Zoekplaatjes: wie weet meer?

Op de website van de HVW worden regelmatig foto's geplaatst waarvan de inzender zich afvraagt wie de geportretteerden zijn, of waar en wanneer de foto's gemaakt zijn. Een mooie en nuttige bezigheid, wanneer we (noodgedwongen) meer thuis zijn: het documenteren van uw eigen fotocollectie. In de afgelopen tijd zijn er op onze website foto's uit het atelier van Tonnis Post geplaatst, maar ook foto's van voetbalwedstrijden uit de jaren 1960 in Sellingen. Maar wie staan er op de foto? Reacties zijn welkom op de website!

Vergaderdata in 2021 (onder voorbehoud!)

- 19-06 Ledenbijeenkomst Veerveen
- 18-09 Excursie Amsterdam
- 16-10 Ledenbijeenkomst Ter Apel
- 18-12 Ledenbijeenkomst Blijham

Lid worden van HVW en Terra Westerwolda thuis ontvangen? Dat kost slechts € 25,00 per jaar!

U krijgt dan niet alleen *Terra Westerwolda* drie keer per jaar thuisbezorgd, maar bent ook welkom op onze vergaderingen en bij interessante lezingen over de geschiedenis van Westerwolde. Jaarlijks wordt er voor leden ook een excursie georganiseerd.

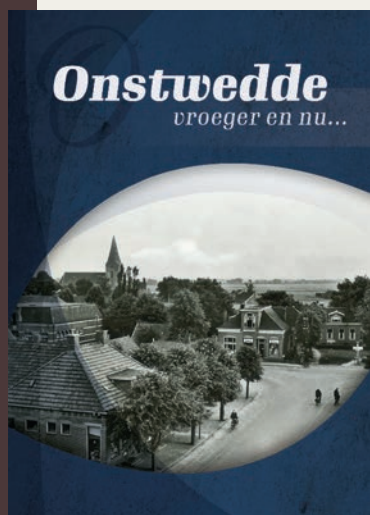
Word daarom lid van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW)!

Dat kan via de website: www.verenigingwesterwolde.nl, maar u kunt ook contact opnemen met Kineke Kuper-Dijkmeijer, secretaris, Venneweg 15, 9541 XN Vlagtwedde, telefoon: 0599-313529, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl. Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63.

Historische actualiteiten

In deze rubriek wordt ingegaan op actualiteiten die betrekking hebben op de cultuur en historie van Westerwolde.

Fotoboek Onstwedde vroeger en nu...

Onlangs is het fotoboek 'Onstwedde vroeger en nu...' verschenen. Ruim 500 foto's afkomstig uit vele (particuliere) collecties geven een uniek beeld van het dorp en de gehuchten. Jacco Pranger werkte de afgelopen jaren aan het boek. "Vooral de oude inwoners zullen in dit boek vele oude bekenden en misschien zichzelf herkennen.

Jongere inwoners kunnen

op deze wijze kennismaken met de geschiedenis van hun dorp", vertelt Pranger. In het ruim 200 pagina's tellende boek worden diverse onderwerpen belicht, zoals het verenigingsleven, de middenstand, bijzondere gebouwen, maar ook unieke familieportretten. Het boek kost €30,- en is verkrijgbaar bij The Read Shop in Stadskanaal.

Historische boerderij verwoest

Op 11 december 2020 is de beeldbepalende boerderij aan de Poortweg 1 in Oudeschans door brand verwoest. Gelukkig bleven de bewoners ongedeerd. Een groot verlies voor de eigenaren, maar ook voor het aanzicht van het vestingdorp. De schuur van de Oldambtster boerderij stamde uit de tweede helft 18e eeuw. Het voorhuis werd in 1857 vernieuwd. Hier woonde ooit de eerste burgemeester van de gemeente Bellingwolde, Jacobus Heres (zie Terra Westerwolda, zomer 2020).

MOW breidt posteractie #bovenjebank uit

Door COVID-19 was het MOW in 2020 beperkt toegankelijk voor bezoekers en was het museum aan het begin van 2021 zelfs helemaal gesloten. Voor iedereen die wel een beetje culturele troost kan gebruiken, pakt het museum daarom uit met de actie 'het MOW boven je bank'. Het museum drukt een serie gratis af te halen posters van A2-formaat met daarop kunstwerken en cultuurhistorische objecten uit de eigen collectie. Deze hebben allemaal een relatie met de eigen regio. Voor de eerste poster koos het museum voor een schilderij van de Westerwoldse Aa, vervaardigd door Jan Altink (1885 – 1971), één van de oprichters van kunstkring De Ploeg. Zo verbinden de posters mensen met hun leefomgeving, met het MOW en met elkaar. Het museum roept iedereen op een foto van de poster of een verhaal bij de Westerwoldse Aa te delen op de social media of via een bericht aan info@hetmow.nl. Voor de afhaalpunten van de posters zie: www.hetmow.nl/bovenjebank.

Bezoek ook onze website voor meer historische wetenswaardigheden en het laatste verenigingsnieuws:
www.verenigingwesterwolde.nl.

MOW
MUSEUM WESTERWOLDE

Terra Westerwolda wordt mede mogelijk gemaakt door het MOW
www.hetmow.nl

